

Lamed

List za radoznale

Izabrao i priredio Ivan L Ninić

Godina 12

Broj 12

Decembar 2019.

Filip David

Književnost je paralelan život!

Kako vreme prolazi ličnost Danila Kiša sve više postaje deo legende.

Mi, njegovi savremenici, prijatelji i saučesnici u istom poslu, svedoci njegovog ljudskog lika i književnog izrastanja, pokušavamo da odgonetnemo misteriju ovog drugog Danilovog života. Ona je svakako u vrednosti njegovog dela, u onome što iz toga dela zrači i daje mu neprerkidno nova značenja. Bolno Danilovo životno iskustvo sadržano je u svakoj reči, svakoj rečenici njegovih priča i romana. U sećanju ostaje čudesni, fascinantni Kiš, njegova vitka, pomalo pognuta figura, njegovi dugi prsti među kojima je cigara, kojima lista knjige, ali i vešto prebira po žicama gitare. Dok rukom prolazi kroz gustu kosu, odzvanja njegov melodičan, odmeren glas. I vidim, gotovo uvek vidim, tu pored njega Borislava Pekića i Mirka Kovača, prijatelje koje je voleo, cenio, uvažavao...Prijateljstvo započeto u mladosti, sa prvim objavljenim pričama i knjigama, ali i kasnije nepomućeno, pisci koji su po svemu, po uverenjima, dometima, izboru, pripadali jednako ovdašnjim kao i evropskim književnostima. Kažem ovdašnjim jer ih nijedna sredina nije mogla sasvim proglasiti svojim. A Danilo je više od ostalih nosio svoje ukletstvo i svoje preimućstvo kosmopolite po rođenju, ali i po izboru.

Kada smo se upoznali, početkom šezdesetih godina, njegovo ime je već nešto značilo u beogradskim književnim krugovima: jedan od najboljih studenata svetske književnosti, prvi koji je diplomirao, sa najvišom ocenom, prevodilac, pesnik, urednik »Vidika«. Naše poznanstvo povezano je sa književnim konkursom Saveza jevrejskih opština Jugoslavije gde sam poslao jednu priču, a Danilo je bio u žiriju. Družio se tada sa Mirom Glavurčićem, slikarom i saradnikom

Šumarskog fakulteta, istraživačem skrivene strane sveta, sledbenikom Čarlsa Forta, osnivačem Mediale. I Miro sa kojim me je Danilo upoznao, ostavio je na mene neobičan utisak, tajanstven u crnom smokingu, sa cilindrom na glavi i belim rukavicama, ako taj detalj nisam dodao u svojoj mašti. Bila su to zanimljiva i neobična vremena kao i ljudi koji su se kretali u našem okruženju. Danilo je posedovao osobinu koja danas intelektualcima posebno nedostaje - jako osećanje za etičnost. To osećanje nosi iz svoga detinjstva. Suočavanje sa nasiljem i nepravdom opredelilo ga je da se nasilju i nepravdi svuda suprotstavlja, u književnosti, kao i u stvarnom životu. »*Detinjstvo je razdoblje gde postoji jedan moćan zajednički imenitelj, jedinstven za sve ljude, bez obzira gde žive i koje su rase. Ali postoje i različitosti. One koje su sudbinske i opredeljuju šta će ko postati u životu. Bez te 'uznemirujuće različitosti' koje je donosilo moje jevrejsko - mađarsko - crnogorsko poreklo i bez nedaća svog ratnog detinjstva, bez sumnje, ne bih postao pisac*».

Ta etičnost proističe upravo iz ranog sagledavanja životnih strahota, ljudske patnje, besmislenog, surovog zločina na kojima su, kako se čini, sazdana temelji ovog našeg sveta, nekada, kao i danas. Kada saznanje da smo bačeni u takav svet dođe u najranijoj dobi prvog sazrevanja onda pokriva tragičnom senkom preostali deo života. Otuda i Danilov žestok glas protiv nedužnog ljudskog stradanja, kako u Holokaustu, tako i u gulazima. Ta težnja za pravdom osećala se u svakom njegovom postupku, svakom razmišljanju, bilo da je reč o politici, književnosti ili svakodnevnom druženju sa prijateljima. Tražio je i od drugih ono što je sam posedovao: doslednost, iskrenost, tačnost. Mislim da ga je užasavala ljudska glupost jednako koliko i traljavnost, nedarovitost, nepoštenje, a iznad svega vlast čoveka nad čovekom oličena u diktatorskim i totalitarnim političkim sistemima.

Vidali smo se često, češće u mladosti nego kasnijih godina kada je Danilo provodio više vremena u Parizu i drugde gorko ranjen uvredama i otvorenim neprijateljstvom koje su određeni, pre svega književni

krugovi, pokazivali prema njemu posle poznatog sukoba oko »Grobnice za Borisa Davidoviča«. Imali smo zajedničko interesovanje za dve krupne, a tako različite teme: Srednja Evropa, njena prošlost i mogućnosti obnove i Kabala, jevrejska mistična tradicija. U suštini te dve teme su se duboko prožimale, a bile su utkane u mnoge od Danilovih esejističkih tekstova i u neke od njegovih najboljih prozaičkih stranica. Danilove »Varijacije na srednjeevropske teme«, pročitao sam tek posle njegove smrti, a njegovo duboko poznavanje kabalističkih mitova otkrio sam tek u »Enciklopediji mrtvih« kada je već i sam bio spreman na odlazak u tajanstvenu zemlju Kraljevstva Zapada. Danas žalim što neke važne razgovore nismo ni otpočeli, a one koje smo počeli zapravo nismo dovršili jer smo uvek verovali da pred sobom imamo dosta vremena, a vreme je zapravo nešto što nam najpre izmiče i najbrže ističe.

*

Sećanje na Danila Kiša oživljava uspomene na moju generaciju i njen tragičan hod kroz život i književnost. Za mnoge imena Kiša, Pekića i Kovača već su postala deo književne istorije, a meni se čini kao da se to dogodilo juče, ti dani našega upoznavanja, drugovanja i prijateljstva, kada smo tek ulazili u književnost. Danilo nije voleo reč "generacija" koju sam ovde upotrebio, nije voleo iz jednostavnog razloga što je bio nepopravljivi individualista i odbijao je svaki kolektivni nastup, pogotovu kada je o pisanju reč. Dobro se sećam kako je na jednom od naših prvih susreta kada smo se okupili u njegovoj garsonjeri u Palmotićevoj, maltene kao uslov za naše dalje druženje i postavio ispravan princip: ne dolazi u obzir nikakvo zajedničko "probijanje", međusobno forsiranje i hvaljenje, svako mora samostalno izboriti svoje mesto u literaturi, onakvo kakvo je zaslužio. I toga smo se dosledno pridržavali, a ostali do kraja prijatelji.

Šezdesete godine bile su u kulturnom životu Beograda zanimljive i ispunjene događanjima. Književne večeri na Filološkom fakultetu, u čuvenoj "četrdesetpetici" okupljale su brojne talentovane pisce, časopisi "Delo", "Savremenik", "Književne novine" i naročito "Vidici" predstavljali su značajnu mogućnost za afirmaciju novih imena. Dobra priča ili pesma, nalazila je odjek u kulturnoj javnosti. Gotovo da se u vazduhu osećala želja za promenama, za društvenim reformama, za otvaranjem u kulturi. U odnosu na ostale komunističke režime nesumnjivo smo imali više slobode, ali slobode nikad nije dovoljno. Preko umetnosti probijale su se i neke naizgled nedodirljive političke barijere. Tih godina, 63' i 64' gotovo istovremeno, u "Prosveti" objavili smo svoje knjige, neko prvu, neko drugu. Imali

smo slične poglede na književnost, donekle slične uzore, podjednako smo učili na domaćoj i evropskoj književnoj tradiciji. Možda smo u neku ruku bili i "modernisti" ali sa puno poštovanja za klasiku. Pridružio nam se i Miro Glavurčić, fantasta, jedna od osnivača slikarske grupe "Mediala", blizak Kišov, a potom i Kovačev prijatelj.

Bliskost književnih pogleda, uzajamno uvažavanje, međusobno osećanje prijateljstva od prvog susreta, sve je to doprinelo da se počnemo češće sastajati, kod Kiša, kod Pekića u Prote Mateje ulici (gde je tada stanovao), kod mene u Višegradskoj. Razgovarali smo o svemu: od politike do pisanja, ali smo najveći deo vremena provodili u čitanju svojih novih rukopisa i njihovoj kritičkoj analizi.

Predstavljali smo u pravom smislu reči "književnu grupu", pisaca bliskih po uverenjima i vezanih iskrenim prijateljstvom. Mirko Kovač je zabeležio svoje utiske o izgledu Danilove garsonjere u koju se ovaj preselio pošto je napustio Studentski grad: "*Ušli smo u hladan sobičak. Prozor beše zatrpan krpama i starim novinama, a posvuda razbacane knjige i stari časopisi. Zapazih nekoliko knjiga ispod staklenog zvona - to je ona staklena kupola pod kojom se u kafanama čuvaju namirnice, mahom pihitije, paštete, već spremljeni sendviči, proja itd. Upitah zašto su tu sklonjene samo neke knjige? 'Stalo mi je do tih knjiga, a to je jedini način da ih sačuvam od pacova', rekao je. A evo kako Mirko opisuje jedan od svoji prvih susreta sa Kišom: "Pušio je tako sladostrasno, bezmalo pohotno. Pio je čaj sa rumom. Prstima obeju ruku istovremeno bi pročešljao gustu i bujnu kosu. Imao je azurno plave oči, prijatan glas i neku lakoću u ophođenju. U jednom je trenutku razvezao šal i zavalio se na naslon. Blago se osmehnuo i rekao: 'Ovo nije moj mantil, ovo nisu moje cipele!' A zbilja je puhalo, košava je zviždala iza prozora brišući pustim beogradskim ulicama. Sve se njihalo. Tada je zavrnuo džemper i pokazao mi da je između potkošulje i tog grubo štrikanog džempera udenuo 'Vidike', književni list studenata beogradskog univerziteta; tu ga je udenuo da bi mu štitio prsa. U tom listu čitao sam njegove tekstove; bio sam očaran".*

Danilo je došao u Beograd sa Cetinja i odmah se uključio u ovdašnji boemski život. Svoje boemske navike dugo je zadržao. I na sastancima našega "kružoka", ako bismo sastanak produžili i posle nailaska mraka, on je postajao nervozan, ustajao je, šetao po sobi. Nešto ga je vuklo da izađe u neku od kafana gde su ga već očekivali jer su svi voleli njegovo društvo. Umeo je lepo da zapeva. Njegov duboki,

pomalo promukli glas lomio je ženska srca. Bio je neodoljivi šarmer i zabavljač.

Pekić je takođe na više mesta u svojim dnevnicima zabeležio neke od utisaka sa naših susreta. Jedan mu se posebno urezao u pamćenje: *“Tu su Mirko i Filip. Čita se rukopis ‘Bašta, pepeo’. Trebalo je da čujemo samo odlomak romana, ali polako, s teme na temu, malo unapred, malo unatrag, čita se manje više sve, pa onda i ono malo što je preostalo. Ja ne znam za ovakvu evokaciju detinjstva. Ne znam za ovakvu ravnotežu lirskog i parodijskog, nostalgije i analize, zanosa i razuma, ovosveta i onosveta, suza za koje se ne zna jesu li od plača ili smeha (biće ipak da su od plača, a smeh je tek alibi odrasla čoveka). Hrabro pronađene, duboko shvaćene uspomene, iskustva tanano prevedena iz jednog života u drugi, iz prolazne stvarnosti u trajniju budućnost umetnosti...I po drugi put mislim, sa zavišću koje se ne stidim: ‘Dobro bi bilo da sam tu i takvu knjigu i sam napisao’”.*

Ali to isti osećanje “prijateljske zavisti” u prvom susretu sa Danilovim rukopisom koji se moćno otvarao pred nama imali smo kada je taj isti Pekić čitao svoju novelu “Uspenje i sunovrat Ikara Gubelkijana”, ili Mirko Kovač svoje sjajne priče. I kasnije, mnogo kasnije, pošto su se naša redovna druženja prvo prodila a zatim i prestala jer smo se razišli na različite strane sveta (Pekić je otišao u London, Danilo vreme uglavnom provodio u Parizu), kadgod bih nešto napisao pokušavao sam da sebi predstavim reakciju, komentar mojih prijatelja.

*

Jednom je pred ponoć došao nenajavljen što nije bio njegov običaj. Upravo se vratio iz Pariza. Nosio je u ruci “Dugu”. “Jesi li pročitao ovo?” Odmahnuo sam glavom. “Toliko antisemitskih gadosti. Zašto niko ne reaguje? Zašto ćutite?” Pokušao sam da mu objasnim kako dotični člankopisac takve tekstove piše u svakom broju, da se njegove teze u čijoj je pozadini pozivanje na famozne “Protokole sionskih mudaraca” mogu naći i drugde i da, konačno, na takve stvari pre svega treba da odgovori neko drugi, a ne mi. Nije se složio. Zahtevao je da odmah pozovem Davida Albaharija koji je stanovao u Zemunu i koga lično nije poznavao. Talentovani mladić tek je objavio svoje prve zapažene radove. Albahari je na moj poziv ubrzo došao. Dogovorili smo se da napravimo zajednički tekst sa osudom ovakvih antisemitskih ispada i da se nas trojica potpišemo. Međutim, Kiš je ubrzo opet morao za Pariz i od toga posla nije bilo ništa. Posebno je bio osetljiv na antisemitizam (o nerazumevanju prave suštine “Protokola sionskih mudraca” i opasnostima antisemitske propagande vodio je žestoku polemiku u časopisu

“Ovdje”) a jedna od njegovih zapaženih priča (“Knjiga kraljeva i budala”) posvećena je istorijatu ovoga pamfleta.

Još jedno sećanje: prijateljsko okupljanje u Bobinoj kući (Boba je slikarka Slobodana Matić, Mirkova supruga), na Zvezdari. Bio je lep letnji dan, okruženi sa svim strana šumom uživali smo u hladovini i mirisu borovine. Sedeo sam do Danila. Kako rekoh, nije voleo sentimentalnosti, izlive osećanja, nije podnosio da ga neko sažaljeva. Zato su me iznenadile njegove reči, izgovorene tiho, u dubokom poverenju: “U poslednje vreme jako se plašim čamotinje i bolesti”. Zlokobna bolest je tada zasigurno sazrevala u njemu, ali mi toga nismo mogli biti svesni, ni on, ni ja. *Čamotinja* je jedan poseban oblik usamljenosti, depresije, jedno stanje koje se pripisuje jevrejskoj rasi. “Sve što radim, činim da bih joj utekao. U ovih nekoliko rečenica predskazao je i svoju sopstvenu sudbinu, približavanje podmukle bolesti od koje neće biti leka. U svojoj možda najboljoj pripovesti “Enciklopedija mrtvih”, priči koja ulazi u sve antologije savremene svetske pripovetke, najjasnije, uzbudljivo do bola, opisao je to užasno, mučno osećanje nailaska opake bolesti. Tvrdoglav, nežan, prek, odan ali i osvetoljubiv, uzor pravičnosti, uvek sa nekakvom grižom savesti (zbog Mire, zbog svoje navodne “lenjosti” i hiljadu drugih razloga). Takav je bio Danilo.

*

Po sopstvenom priznanju Danilo je postao pisac pod uticajem “podmuklog dejstva biografije”. Nosio je, kao sam veli “pečat različitosti”, otac mađarski Jevrej, majka Crnogorka. U toku Drugog svetskog rata svakodnevno se, kao dete nalazio u ponižavajućem položaju, živeći u strahu, gladan, sa osećanjem nepravde. Otac je samo sretnom igrom slučaja izbegao fašistički pokolj na Dunavu, da bi kasnije bio odveden u Aušvic – odakle se nikada nije vratio. Od ranog detinjstva Danilo je počeo je da traži razloge takvog stradanja. Očeva sudbina, “potraga za izgubljenim ocem”, logori kao proizvodi totalitarnog sveta, to su Danilove opsesivne teme, od “Ranih jada” do “Grobnice za Borisa Davidoviča”.

Danilo, koji nikada nije potpuno i do kraja pripadao boemiji zadržao je čitav život potrebu za kafanskim druženjem što je zapravo bilo bekstvo od samoće, od nekog unutrašnjeg demona. A taj demon, kako ga danas tumačim, kada znam mnogo više detalja iz Danilove biografije nego onda u tom davnom vremenu druženja, dolazi upravo odatle, iz biografije, iz nesretnih okolnosti njegovog detinjstva, bežanija, prisustva smrti, očeve bolesti i nestanka u Aušvicu, svega onoga što je izrastalo u jedno opšte osećanje bespomoćnosti i straha,

ali ne nekog običnog već onog dubokog, misterioznog, sveprisutnog, da citiram samoga Danila, »egzistencijalnog straha«.

*

Sa dozvolom Mirka Kovača prenosim deo pisma koje mi je 1992. godine poslao iz Rovinja prisećajući se nekih detalja druženja sa Danilom i njegove teške psihičke situacije kada je u čuvenom sporu oko "Grobnice za Borisa Davidoviča" optužen za plagijat.

"Nas dvojica našli smo se jednog popodneva na nekoj građevini, mislim da je to bilo negdje na Voždovcu, premda nikako ne shvatam kako smo dospjeli u tu nedovršenu zgradu na kojoj su zjapili prozori i vrata, a tek izliveno betonsko stubište činilo mi se zamršeno kao u kakvom snu. Stalno smo hodali, čak smo se više puta uspjeli tim stubištem, a jednom smo s visine promatrali taj grad i sivilo, pa smo sišli i sklonili se u zavjetrinu, jer je već predvečer postalo prohladno. Čitavo vrijeme razgovarali smo o samoubojstvu. Ne kažem da sam Danila baš ja od te nakane odvratilo, ali sam sve njegove razloge da takvo djelo počini uspješno izrgavao ruglu i u više navrata uspio ga zasmijati. Sjećam se da me u jednom trenutku upitao: "Zašto ti živiš?" Oh, kako sam to pitanje spremno prihvatio i odmah mu uzvratilo da živim samo zato da bih spoznao i upio što više gadosti, licemjerja, da bih što više i što dulje trpio sve oblike tiranija, a onda povremeno sručio nešto istinito u lice toj nemoralnoj i nepoštenoj svjetini oko nas, da bih potom s uživanjem promatrao kako se žeste i kako me žele poniziti. Saslušao me, a onda rekao: "Mene su uspjeli poniziti." "I ti im na to želiš odgovoriti samoubojstvom?", rekao sam. "Ali ja nemam drugog izlaza", rekao je. "Ja sam proglašen lupežom i jedino im mogu začepiti usta svojom smrću. Ti nećeš nikako da shvatiš da je smrt pobjeda duha nad ništavilom!" "Onda nemoj da umreš sada kad su se oni bacili na tebe. Umri onda kad budeš na vrhuncu smirenosti. Umri iz zadovoljstva, a ne u gnjevu. Sada kada si napisao remek-djelo Grobnicu za Borisa Davidoviča, oni osjećaju da si se otrgnuo, da im izmičeš i da više nisi jedan od njih i zato te žele kazniti. Ti, koji si napisao: ne daj se pasjim sinovima i bori se, Borise Davidoviču, nećeš valjda pokleknuti pred pasjim sinovima!"

Bio sam jedan od neposrednih svedoka ove sramne kampanje protiv Danila. Jedan prijatelj mi je javio da je u Klubu književnika za stolom čuo priču o navodnom Danilovom plagijatu i to baš priče »Psi i knjige« koju je meni posvetio. Molio je da to javim Danilu što nisam učinio, verujući kako je to samo jedan od tračeva kojih je mnogo u našoj književnoj čaršiji.

Sledećeg dana video sam se sa Danilom. Bio je ljut. »Zašto me nisi o tome obavestio?« Uporno i uzaludno sam pokušavao da ga uverim kako je to trač bez značaja. »Oni su direktno udarili na moju egzistenciju«, kazao je tada. »Na ono bez čega ne bih postojao, bez čega ne bih mogao da živim – na moje pisanje!« Sve što se kasnije dogodilo, dalo mu je za pravo. Taj »spor« koji je prerastao u književnu, ali i političku aferu pokrenuo je različita pitanja, od onih koja su zadirala u samu srž vladajuće ideologije, pa do estetskih i književnih, pravo pisca da se služi dokumentima, o »književnosti koja se hrani književnošću«. Danilo je svojom pobjedom u tom otvorenom sukobu zaraćenih strana otvorio širom vrata onima koji su dolazili posle njega, takozvani »postmodernistima«. Ali cena koju je platio bila je previsoka: dobrovoljno izgnanstvo, egzil do kraja života koji je bio i spoljni i unutrašnji.

Svoju situaciju, to svoje nespokojstvo i bol, najbolje je sam opisao:

»Pošto sam obeležen sramotom 'kosmopolitizma' koji u istočnim zemljama ima sasvim posebno značenje, pošto bejah svuda 'disident i bez domovine', silom prilika morao sam da nađem svoje korene i svoje plemstvo u književnosti. Na to plemstvo, ja to dobro znam, imam pravo više nego mnogi drugi, i na mom grbu bi stajali Boderovi stihovi: 'Znam da bol je moje jedini plemstvo'

Književnost je zamena za život. Književnost je paralelan život«

Zaista, dragi Danilo, svime što si činio i što su tebi učinili, svojim mukotrpnim hodom kroz život, svojim uzvišenim nemirenjem, a iznad svega svojim knjigama – to književno plemstvo itekako si zaslužio!

Vreme

Filip David je rođen u Kragujevcu. Diplomirao je jugoslovensku i svetsku književnost na Filološkom fakultetu i dramaturgiju na Akademiji za pozorište, film, radio i televiziju u Beogradu. Jedan je od osnivača Nezavisnih pisaca, udruženja osnovanog 1989. u Sarajevu koje je okupljalo najznačajnije pisce iz svih delova bivše Jugoslavije i osnivač Beogradskog kruga (1990), udruženja nezavisnih intelektualaca koji su se od samoga početka suprotstavljali režimu Slobodana Miloševića. Godine 1992. je udaljen sa posla u RTS zbog osnivanja Nezavisnog sindikata Radio-televizije Beograd. Član je Grupe 99, osnovane na Frankfurtom sajmu knjiga 1999. i jedan od utemeljivača nezavisne književne asocijacije Forum pisaca, osnovane u decembru 1999. godine.

Alen Deršovic

Odbrana Izraela

(12)

Ovu knjigu s poštovanjem posvećujem čoveku koji mi je bio dragi prijatelj skoro četrdeset godina, profesoru Aharonu Baraku, predsedniku Vrhovnog suda Izraela, čije su sudske odluke ojačale odbranu Izraela i osnažile vladavinu prava bolje nego što bi ijedna knjiga ikada mogla. A.D.

Da li su kritičari Izraela antisemiti?

OPTUŽBA

Svako ko kritikuje Izrael automatski biva optužen za antisemitizam, čime se guši legitimna kritika zemlje, njene vlade i njene politike.

TUŽITELJI

„To je klasična cionistička zavera – defamacija ljudi tako što se kritika Izraela identifikuje kao antisemitizam.“ (Edvard Said)

„Vlada Izraela se postavlja na pijedestal, kritikovati nju odmah se proglašava za antisemitizam.“ (Nadbiskup Desmond Tutu)

PRAVO STANJE STVARI

Nikad nisam čuo da se nekog kritičara Izraela naziva antisemitom.

DOKAZ

Razni tirani su shvatili da dovoljno puta ponovljena laž postaje istina. Velika laž koja se neprestano ponavlja po celim Sjedinjenim Državama, naročito po koledžima i univerzitetkim kampusima, je da svako ko kritikuje izraelsku politiku ili Šaronovu vladu, automatski dobija etiketu antisemite. Bilo bi strašno kad bi to bilo istina, pošto je kritika Izraela važna – kao što je važna i kritika svake nesavršene demokratije. Istina je, međutim, da tokom mnogih godina koliko govorim o arapsko-izraelskom sukobu, nikada nisam čuo da neko etiketira kao antisemitu onog ko samo kritikuje Izrael ili Šarona. Niti sam ikada čuo da se kritika Izraela naziva antisemitizmom.

Pa ipak – velika laž opstaje. Suzana Hešel, profesor jevrejskih studija u Dartmoutu, izrekla je sledeću optužbu: „Često čujemo da je kritika Izraela jednaka antisemitizmu.“ Mihael Lerner, izdavač *Tikuna*, izre-

kao je sličnu optužbu. Isto tako i Noam Čomski. Poslednji što ja znam da je izrekao ovu optužbu je Pol Hanson iz Diviniti škole, jedan od vodećih profesora na Harvardu. Ovde i sada izazivam svakog ko tvrdi da se kritika Izraela često označava kao antisemitizam da tu ozbiljnu optužbu dokumentuje tako što će dati stvarne citate, u kontekstu, uz identifikaciju izvora tvrdnje. Ovde ne govorim o glupanima koji tu i tamo napišu anonimnu izjavu ili e-mail. Govorim o glavnim podržavaocima Izraela koji su, kako se tvrdi, često izjednačavali kritiku Izraela sa antisemitizmom.

To svakako nije slučaj sa Predsednikom Harvarda Lorensom Samersom koji je rekao da se „mnogo debatuje o Bliskom istoku i o izraelskoj spoljnoj i odbrambenoj politici, i tu ima mesta za žestoke polemike.“ Niti mislim na Tomasa Fridmana iz *Nju-jork Tajmsa* koji je napisao sledeće: „Kritikovati Izrael nije znak antisemitizma, i gnusno je reći tako nešto. Ali izdvajanje Izraela iz svih zemalja radi bojkota i sankcija – van ikakvih proporcija u odnosu na sve ostale zemlje Bliskog istoka – jeste antisemitizam, i nije pošteno ne reći to glasno.“

To svakako nije ono što sam ja učinio kada sam pozdravio kritikovanje Izraela, istovremeno osuđujući fanatizam onih koji bi da izdvoje Izrael i kazne ga ekonomskom smrću, uprkos činjenici da je istorija poštovanja ljudskih prava u Izraelu neuporedivo povoljnija nego u bilo kojoj drugoj zemlji u regionu, i bar tako dobra kao u bilo kojoj drugoj zemlji suočenoj sa sličnim opasnostima. I ja sam često kritikovao pojedine postupke Izraela, naročito kada se radi o naseeljima. Pa ipak, mene nikada niko nije optužio za antisemitizam, kao ni mnoge druge kritičare Izraela po izraelskim medijima.

Zaista, najoštriji kritičari izraelske vlade su sami Izraelci, kako oni koji rade za vladu tako i oni drugi, pa ponekad čak i sami članovi vlade! Njih niko nikada nije nazvao antisemitima. Jedina istaknuta osoba za koju znam da je izjednačila anti-cionizam sa antisemitizmom bio je Martin Luter King Mlađi, koji je, odgovarajući na pitanje jednog studenta koji je napadao cionizam, rekao da su napadi na cionizam često eufemizam za napad na Jevreje: „Ono što vi govorite je antisemitizam.“ Ova Kingova izjava, međutim, nije data u kontekstu kritike izraelske politike već u kontekstu generalnog napada na cionizam i na pravo jevrejske države da postoji. King je čvrsto verovao da svi dobri ljudi „moraju da brane njeno pravo na postojanje,“ kao što je kongresmen Džon Luis, jedan od Kingovih najbližih saradnika, rekao prisećajući se Kingovih reči:

Manje od dve nedelje pre njegove tragične smrti, 25. marta 1968, jasno i direktno je rekao: „za Izrael mir znači sigurnost, i mi moramo svim silama da stanemo u odbranu njegovog prava da postoji, njegovog teritorijalnog integriteta. Izrael vidim kao jedan od istaknutih stubova demokratije u svetu, i divan primer šta se može učiniti, kako se pustinja može pretvoriti u oazu bratstva i demokratije. Mir za Izrael znači bezbednost a njegova bezbednost mora da postane stvarnost.“

Tokom nedavne Konferencije UN o rasizmu, u Durbanu u Južnoj Africi, svi smo bili šokirani napadima na Jevreje, Izrael i cionizam. Sjedinjene Američke Države su se usprotivile tim gnusnim napadima.

Još jednom sam se setio tih Kingovih reči: „Svečano se zaklinjem da ću učiniti sve što mogu da se dobro ime Jevreja održi – pošto je fanatizam bilo koje vrste napad na sve nas.“

Važno je razumeti da, mada kritika Izraela sama po sebi nije isto što i antisemitizam, postoje kritike Izraela koje su čist antisemitizam, čak i ako se nikad ne spomene reč *Jevrej*. Očigledan primer je Amiri Baraka, koji u svojoj pesmi tvrdi da su Izrael i Šaron znali za napad na Svetski trgovinski centar pre nego što se on dogodio, i da su opomenuli 4.000 Izraelaca da se klone tog mesta. Da li ima ikakve sumnje da je ova varijacija krvne optužbe do srži antisemitska? Da li iko može da dovede u pitanje činjenicu da oni koji fizički napadaju Jevreje – bilo u Francuskoj, Nemačkoj ili Rusiji – učestvuju u antisemitkim akcijama?

Profesor Irvin Kotler, vodeći učenjak na polju ljudskih prava, identifikovao je sledećih devet pojava koje naziva „novim antisemitizmom“:

Genocidni antisemitizam. Javnost se poziva na uništenje Izraela i jevrejskog naroda. Primeri su:

Povelje terorističkih grupa kao što je Hamas, koje su posvećene uništenju Izraela i jevrejskog naroda.

Verske pravne presude (fatve) koje pozivaju na uništenje Izraela i jevrejskog naroda.

Pozivi na genocid od strane država (npr. iranska pretnja da će uništiti Izrael).

- Politički antisemitizam

Poricanje prava jevrejskom narodu na samoopredeljenje.

Delegitimacija Izraela kao države.

Pripisivanje svih svetskih zala Izraelu – Izrael kao „trovač međunarodnih izvora vode“.

- Ideološki antisemitizam (koji prevazilazi retoriku cionizam = rasizam) radi „nacifikacije“ Izraela.

- Teološki antisemitizam. Približavanje islamskog antisemitizma i hrišćanske teologije „smene“, na temelju klasične mržnje prema Jevrejima.

- Kulturni antisemitizam. Mešavina stavova, osećanja i diskursa „modernih“ salonskih intelektualaca.

- Ekonomski antisemitizam, koji ide dalje od arapskog bojkota Izraela, gde spada i ekstrateritorijalna primena ograničavajućih sporazuma protiv zemalja koje trguju sa Izraelom.

- Poricanje Holokausta.

- Rasistički terorizam protiv Jevreja.

- Poricanje Izraelu prava na jednakost pred zakonima u međunarodnoj areni. Izdvajanje Izraela radi posebnog i diskriminacionog tretmana u međunarodnoj areni.

Bez obzira da li će neko prihvatiti svaku od pojava iz ove podele, nema sumnje da se neke od njih moraju naći u svakom sveobuhvatnom katalogu fanatizma.

Poricanje Holokausta, ili okrivljavanje Jevreja što se on dogodio – a to je glavna tema palestinske ekstremističke retorike – predstavlja fanatizam. Čak je i „progresivni“ predsednik Palestinskih vlasti napisao knjigu u kojoj poriče Holokaust, zbog čega sad, očigledno, žali. Tema direktnog poricanja Holokausta i okrivljavanja Jevreja za Holokaust je svuda prisutna u propovedima petkom koje Palestinske vlasti prenose na televiziji. Ne iznenađuje da postoje dve teme koje ujedinjuju ekstremiste na krajnjoj desnici i na krajnjoj levisi: poricanje Holokausta i nepokolebljiva podrška palestinskom terorizmu. Teško da mogu da se zamisle dve osobe sa dva toliko različita pogleda na svet kao što su Patrik Bjukenan, paleokonzervativac, i Noam Čomski, radikalni levi anarhista. Pa ipak, obojica snažno podržavaju Palestine i mrze Izrael. Obojica su takođe flertovala sa poricanjem Holokausta, kao što je slučaj i sa mnogim palestinskim vođama.

Pat Bjukenan je izrazio sumnju u vezi ubijanja Jevreja u gasnim komorama Treblinka. Njegov „dokaz“ je bila sledeća vinjeta: „Godine 1988, devedeset i sedmero dece se zaglavilo 70 metara pod zemljom, u tunelu vašingtonske podzemne željeznice, gde su dve lokomotive bljuvale svoje izduvne gasove u vagon, a oni su ipak nepovređeni spaseni posle 45 minuta.“ Magazin *Nju Ripablik* je u jednom svom članku naglasio da „najveći deo materijala na koje se Bjukenan oslanja u svojim kolumnama /o Holokaustu/ on dobija

od pronacističkih i antisemitskih osobnjaka.“ Upitan gde je pronašao informaciju o Treblinku, on je odgovorio: „Neko mi je poslao.“ Članak zaključuje da oni koji poriču Holokaust znaju „da mogu da se oslone na Bjukenana.“

Bjukenanova podrška nacističkim ratnim zločincima, kao što su Klaus Barbi i Karl Linas, i zahtev za ukidanjem vladine kancelarije koja istražuje njihova nedela, navela je ranijeg službenika Ministarstva pravde, Alana Rajana, da kaže „mnogi se pitaju: zbog čega je Patrik Bjukenan toliko zaljubljen u nacističke ratne zločince?“

Flertovanje Noama Čomskog sa poricanjem Holokausta je još čudnije. Bjukenan je jednostavno klasični antisemita, kao što sada priznaju i mnoge njegove kolege konzervativci. Ali Čomski je Jevrej, njegovi roditelji su bili učitelji hebrejskog. Išao je u isto letovalište u kome se govori hebrejski kao što sam i ja, i u mladosti je bio član levičarske pro-izraelske grupe. Ali ono što je objavio govori samo za sebe.

Priča počinje sa čudnim Francuzom po imenu Robert Furison. Furison, koji je bio nepoznati učitelj francuske književnosti na univerzitetu u Lionu, napisao je knjigu i držao predavanja u kojima se rugao žrtvama Holokausta i preživelim tako što ih je opisivao kao proizvođače prevare. Po Furisonu, Holokaust se nikada nije dogodio. Hitlerove gasne komore nikada nisu postojale. Jevreji su odgovorni za Drugi svetski rat. Hitler je reagovao razumno i u samoodbrani kada je Jevreje zatvorio u logore, ne u logore smrti. „Masivna laž“ o genocidu je bila izmišljotina koju su začeli američki cionisti – u kontekstu je očigledno da se misli na Jevreje. Glavni dobitnik u ovoj prevari je Izrael koji je ohrabrivao ovu „ogromnu političku i finansijsku prevaru“. Glavne žrtve ove prevare bili su nemački narod i palestinski narod. Furison je i dnevnik Ane Frank nazvao falsifikatom.

Nije nikakvo iznenađenje da su Furisonovu izmišljotinu, čim je objavljena, spremno prihvatili svi mrzitelji Jevreja u svetu. U Sjedinjenim Državama, poznati Liberti Lobi, koji širi *Protokole sionskih mudraca* i druge antisemitske bestselere, preveo je najotrovnije delove ovog rada i proturao ih kroz celu svoju mrežu, naglašavajući činjenicu da je Furison profesor! Video snimci njegovih predavanja su distribuirani za potrebe neo-nacističkih skupova. Naručio sam jednu takvu traku i posmatrao Furisona kako se smeši dok opisuje „navodne žrtve“ „nepostojećih“

gasnih komora. Njegova neo-nacistička publika se smejala i rugala svedočanstvima preživelog očevidca.

Pošto je Furisonova knjiga bila objavljena, univerzitet u Lionu je Furisona suspendovao na jedan semestar, uz tvrdnju da ne mogu da mu garantuju bezbednost. Ovakva odluka je bila razumljiva kada se ima u vidu koliko je Lion prepatio za vreme nacističke okupacije, ali je bila loša i glupa. Učitelj ima pravo na zaštitu, čak i kad ima idiotska gledišta.

Čomskog su zamolili da učestvuje u protestu protiv suspenzije Furisona. Siguran sam da je bio srećan zbog poziva, pošto su Furisonovi tekstovi i govori bili oštro anti-cionistički i antisemitski. I zaista, profesor Čomski je i sam davao izjave o cionističkoj eksploataciji tragedije iz 2. svetskog rata, koje se, po mom mišljenju, ne razlikuju mnogo od Furisonovih izjava. I on je uporedio Izrael sa nacističkom Nemačkom.

Čomski nije Furisona branio samo po pitanju slobode govora, već takođe i zbog *zashuga* njegovog znanja i karaktera. Potpisao je peticiju koja je karakterisala falsifikate istorije kao „nalaze“ i govorila da se zasnivaju na „širokom istorijskom istraživanju“. Da se Čomski potrudio da proveri Furisonova istorijska istraživanja, ustanovio bi da su lažirana.

Nije bilo nikakvog širokog istorijskog istraživanja. Umesto toga radilo se o prevarantskoj proizvodnji lažne antiistorije. To je bila prevara zbog koje profesore izbacuju s posla – ne zato što imaju kontroverzna gledišta već zato što krše najosnovnije kanone istorijske nauke. Pa ipak je Čomski bio spreman da svoj akademski legitimitet stavi u službu Furisonovog „širokog istorijskog istraživanja“. Tako Holokaust nije bio „osporen“ samo od jednog profesora, već je profesorovo istraživanje i nalaze potvrdio još jedan profesor – i to jedan sa MIT-a!

Čomski je otišao još dalje. Pošto je potpisao peticiju, napisao je esej za koji je dao dozvolu da bude upotrebljen kao predgovor sledećoj Furisonovoj knjizi o karijeri osobe koja poriče Holokaust! I u toj knjizi Furison gasne komore naziva lažima i ponavlja svoje tvrdnje o Holokaustu kao prevari. Čomski se, u svom predgovoru, pravi nevešt u pogledu poznavanja Furisonovog rada – „Njegov rad ne poznajem dovoljno“ – ali zaključuje da Furisonovi argumenti nisu antisemitizam i da sam Furison niti je antisemita niti nacista već „neka vrsta relativno apolitičnog liberala“.

Nekoliko godina kasnije, kada je nepogrešivo postalo jasno da Furison svoje ime svesno stavlja u

službu svih vrsta antisemitskih i neo-nacističkih grupa, Čomski je ponovio svoju referencu: „Ne vidim nikakve antisemitske implikacije u poricanju postojanja gasnih komora, ili čak u poricanju Holokausta. Niti će biti ikakvih antisemitskih implikacija u tvrdnji da se Holokaust (bez obzira da li neko veruje da se dogodio ili nije) eksploatiše, na zao način, od strane apologeta izraelske represije i nasilja. U Furisonovom radu ne vidim nikakve antisemitske implikacije.“

Prosto ne mogu da razumem kako Jevrejin, koji je i sam bio živ u vreme Holokausta i ko praktično sve sa čim se ne slaže naziva „rasizmom“, može da ne vidi nikakav nagoveštaj antisemitizma u radu čoveka koji Holokaust naziva „prevarom“ i „laži“ koju su izmislili sami Jevreji. Niti mogu da razumem kako jedan Jevrejin može u vezi Holokausta da upotrebi konstrukciju „bez obzira da li neko veruje da se dogodio ili ne“ – čime nagoveštava da razumni ljudi mogu da veruju da se dogodio ili da se nije dogodio.

U *Boston gloubu* sam naišao na članak u kome se Čomski karakteriše kao branilac slabijih, pa sam uredniku napisao sledeće pismo:

Mada neki Čomskog možda smatraju za istaknutog lingvistu, on ne razume najočiglednije značenje reči u kontekstu. Ne primetiti nikakav „nagoveštaj antisemitskih implikacija“ u Furisonovoj kolektivnoj osudi jevrejskog naroda kao lažova, može da učini samo budala ili nitkov. Propust da se uoče antisemitske implikacije u poricanju Holokausta jednako je kao reći da nema rasističkih implikacija u tvrdnji da su crnci uživali u ropstvu, ili nikakvih seksističkih implikacija u tvrdnji da žene žele da budu silovane. Holokaust je centralni istorijski događaj moderne istorije Jevreja. Napori da ga se porekne ili umanjí su sredstvo koje sada koriste antisemiti i neonacisti. Ne iznenađuje da ti mrzitelji često i sa odobravanjem citiraju i Furisona i Čomskog.

Delovanje Čomskog u odbrani suštine Furisonovih fanatičnih napomena naspram ispravne optužbe za antisemitizam – što treba razlikovati od odbrane Furisonovog prava da objavljuje to ubistveno lupetanje – diskvalifikuje Čomskog kao časnog branitelja „nebranjjenih“. Žrtve Holokausta, ne branitelji Furisona i poricatelji te katastrofe, su oni koji su nebranjeni.

Čomski je odgovorio tvrdnjom da je Furison anticionista a ne antisemita, pošto je razotkrio „cionističke laži“. Optužio je da je „Deršovicev nemaran prevod 'cioniste' kao 'Jevrejina' nelegitiman“, i da je „u stvari, to standardni gambit antisemita.“

Posle ove razmene, izazvao sam Čomskog na javnu debatu o pitanju da li je poricanje Holokausta antisemitski ili anti-jevrejski postupak. Evo njegovog odgovora: „Toliko je očigledno da nema smisla debatovati o tome jer *niko* ne veruje da postoje antisemitske konotacije u poricanju Holokausta“ (naglasak na 'niko' je kasnije dodat). Taj odgovor, koji ilustruje izopačen svet u kome Čomski živi, govori sam za sebe.

Čoveku ostaje da odgoneta političke i psihološke motive Čomskog da se toliko uplete u žestoku odbranu neonaciste koji poriče Holokaust. Građanske slobode, sloboda govora, ne rade u korist Čomskog: branitelji građanskih prava, koji brane slobodu govora neonacista, ne ulaze s njima u krevet tako što daju legitimitet njihovim otkrićima koja se baziraju na „širokim istorijskim istraživanjima“, niti braneći ih od dobro dokumentovanih optužbi za antisemitizam. Štaviše, obezbeđenje predgovora za knjigu podrazumeva *pridruživanje* autoru i izdavaču u naporu da se knjiga bolje prodaje. Tu ne postoji samo namera da se arena ideja ostavi otvorenom. Namera je da se opipljivo utiče na tu arenu, u prilog autorovih ideja.

Pol L. Berman, pišući za *Vilidž Vois*, tačno je rekao: „Stav Čomskog u pogledu antisemitizma je potpuno divalj. Njegova je definicija tako uska, da ni *Protokoli sionskih mudraca* ni obmana u vezi Holokausta u nju ne mogu da stanu... Bojim se da ga njegove najnovije napomene u vezi antisemitizma i cionističkih laži zauvek diskvalifikuju kao verodostojnog tumača pitanja u vezi Jevreja.“

Pa ipak, mnogi studenti i profesori po celom svetu, uprkos njegovoj dugoj istoriji pristrasnosti u vezi Izraela i izopačenim gledištima u vezi antisemitizma, Čomskog uzimaju ozbiljno. On je čak držao kurs, u koji je uključeno i ovo pitanje, na harvardskoj Kenedi školi – uprkos činjenici da je on lingvista po profesiji i da nema nikakvu profesionalnu osnovu na ovom području, osim svojih jednostranih gledišta.

Epizoda Čomski-Furison ilustruje neka značajna pitanja koja su diskutovana u ovoj knjizi. Bizarna definicija antisemitizma koju Čomski nudi – definicija koja isključuje poricanje Holokausta i tvrdnju da je to cionistička prevara – podseća nas na to kako anticionizam često obezbeđuje zaklon antisemitizmu. Kada Furison kaže da je Holokaust prevara koju su izmislili cionisti, on pod njima podrazumeva Jevreje. Mnogi Jevreji u SAD i na drugim mestima, koji nisu cionisti, uključeni su u obrazovanje o Holokaustu i čuvanje sećanja na taj strašni događaj. Furison i Čomski brane svaku optužbu iznetu protiv jevrejskog naroda, pod

uslovom da tužilac koristi ispravnu reč: *cionisti*. Ali te optužbe lako prevode „cionista“ u „Jevrejin“. Istoričare „revizioniste“, kao što je Furison, rado i redovno citiraju radikalni imami koji u svojim nedeljnim propovedima propagiraju mržnju prema Jevrejima. Na primer, šejk Ibrahim Mahdi koji je, kada Jevreje ne naziva „magarcima“ i ne zahteva uništenje Izraela, predavač ekologije na Al-Aksa univerzitetu u Gazi, proizveo je septembra 2001. sledeću „istorijsku“ analizu: „Jedno od jevrejskih zala je ono što se naziva 'Holokaustom', to jest ubijanje Jevreja od strane nacizma. Međutim, revizionisti (istoričari) su dokazali da su taj zločin, izveden protiv nekih Jevreja, isplanirale jevrejske vođe, što je bio deo njihove politike.“

Ova propoved, koju Čomski ne bi smatrao antisemitizmom – prenošena je preko televizijske mreže palestinskih vlasti, kao i sledeća propoved dr. Ahmada Abu Halabija, koji je zvanični član Saveta Fatva, postavljenog od strane palestinskih vlasti:

Nemajte nikakve milosti prema Jevrejima, bez obzira gde se oni nalaze, u bilo kojoj zemlji. Borite se protiv njih gde god da se nalazite. Gde god da ih sretnete – ubijte ih. Gde god da se nađete ubijte te Jevreje i te Amerikance koji su isti kao oni – i one koji su uz njih – svi su oni u istom rovu, protiv Arapa i muslimana – jer su ovde uspostavili Izrael, u samom srcu arapskog sveta, u Palestini. Stvorili su ga da im bude isturena pošta Zapada i krstaša, da stoji nad vratom mono-teistima, muslimanima ovih prostora. Hteli su da im Jevreji budu vrh koplja.“

Čak i oni koji veruju da izdvajanje cionista i cionističke države kao jedine mete kritike nije antisemitizam, svakako moraju da priznaju da postoji razlika između jednostavne *kritike* upravljene ka Izraelu, i *izdvajanja Izraela* kao isključivog objekta jedinstvenih sankcija kao što su prekid veza ili bojkot. Istina je da su oni koji ovo poslednje zagovaraju optuženi za antisemitizam, ali je greška kritičare označavati kao antisemite. Pa ipak, nedavna velika laž ove dve kategorije spaja u jednu. Vreme je da oni koji šire ovu bezobraznu laž konačno dokumentuju svoje optužbe, ili da prestanu da lažu javnost.

Zbog čega toliko Jevreja, čak i Izraelaca, drži stranu Palestincima?

OPTUŽBA

Činjenica da tako veliki broj Izraelaca i Jevreja podržava palestinsku stranu, a tako malo Palestinaca, Arapa i muslimana podržava izraelsku stranu, dokaz je da je palestinska strana u pravu.

TUŽITELJI

„Na liniji koju je sledio Juda Magnus, veliki kritički napori koje su učinili Jevreji ne-cionisti ili anti-cionisti, kao što su Elmer Berger, Izrael Šahak, Noam Čomski, Maksin Rodinson, Livia Rokač, I.F. Stoun, od kojih su mnogi dobili pomoć ili direktan podsticaj od strane Arapa na Zapadu (proizveli su materijal) koji zauvek odbacuje mit o nedužnosti cionizma.“ (Edvard Said i Kristofer Hičens)

„Neki od mladih izraelskih istoričara-revizionista... (Tom Segev, Beni Moris, i tako dalje) su cionisti, ali njihov rad odiše iskrenom voljom da se razume prošlost; ono što oni govore u užasima 1948, oni govore otvoreno, bez želje da lažu ili sakriju prošlost. Nasuprot njima su oni koji deluju iz establišmenta, koristeći stare skrupule.“ (Edvard Said i Kristofer Hičens)

„Cionizam je antisemitski, pošto svodi Jevreje na samo jedno. Mnogi Jevreji ne podržavaju izraelsko ugnjetavanje palestinskog naroda.“ „Amer Zar, student prava na Univerzitetu Mičigen, na panel-diskusiji koju je sponzorirala mičigenska pro-palestinska studentska grupa)

„Pravi Jevreji ostaju verni jevrejskom verovanju, i nisu zaraženi cionizmom. Pravi Jevreji se protive otimanju zemlje i kuća od Arapa. Prema Tori, ta zemlja treba da im bude vraćena.“ (Websajt Naturei Karta SAD, ultra-ortodoksne anti-cionističke sekte)

PRAVO STANJE STVARI

Stvarnost je da potpuna sloboda informacija i sloboda govora među Izraelcima i Jevrejima dopušta pojavu i prikazivanje najšireg dijapazona gledišta, dok praktično potpuna kontrola informacija nametnuta stanovnicima arapskih i muslimanskih država, u kombinaciji sa oštrim sankcijama za izražavanje neslaganja, čini realno poređenje nemogućim.

DOKAZ

Izraelci i Jevreji nemaju nikakvih ograničenja kod uvida u razna gledišta u pogledu izraelsko-palestinskog spora. Mogu da gledaju arapske i islamske televizijske programe, da čitaju najotrovnije anti-cionističke tekstove i da izražavaju onakvo mišljenje kakvo sami žele u vezi tog sukoba. Štaviše, Jevreji i Izraelci tradicionalno proizvode najširi dijapazon gledišta, od političkog i verskog anti-cionizma do mesijanskih koncepcata jevrejske države.

U medijima su vidljivija gledišta koja odstupaju od glavnog toka. Na primer, 500 do 600 izraelskih rezervista, koji su odbili služenje vojske na teritorijama, čini manje od jednog procenta onih koji jesu tamo služili vojsku, a još manje ako se računaju oni koji su bili u dobu za služenje i insistirali da učestvuju u odbrani Izraela. Pa ipak su mediji, iz razumljivih razloga, mnogo više pažnje posvetili disidentima nego onima koji spadaju u glavni tok.

Dalje, mnoge jevrejske organizacije u Sjedinjenim državama, u želji da čuju što različitija gledišta, pružaju dobrodošlicu onima koji imaju suprotno mišljenje i daju im punu mogućnost izražavanja. Američki i evropski mediji generalno ustupaju prostor istaknutijim Izraelcima, kao što su Amos Oz i Josi Beilin, kao i vođama pokreta „Mir sada“ i „B’Tselem“, koji su prilično kritički raspoloženi u pogledu politike Izraela. Mada većina ovih kritičara Izraelaca i dalje ostaju cionisti, podržavaju pravo Izraela na postojanje kao jevrejske države i njegovo pravo da se bori protiv terorizma srazmernim sredstvima, njihove kritike – koje su ispravno shvaćene *unutar* Izraela – zloupotrebljavaju se van Izraela od strane onih koji teže delegitimizaciji i uništenju jevrejske države.

To je u velikom kontrastu prema palestinskom, arapskom i generalno muslimanskom pristupu disidentima. Čak i najblaži kritičari se trpaju u zatvore a često i ubijaju. (Setite se fatve protiv Salmana Ruždija.) Štaviše, mnogim Palestincima, Arapima i muslimanima u celom svetu nije dozvoljen pristup informacijama koje bi mogle da utiču na njihov stav u korist Izraela. Na primer, njima se neprestano prikazuju slike ubijenih palestinskih civila, a nikad iskidana tela jevrejskih beba, žena i staraca. Njima se prikazuju slike uništenih kuća, bez da im se kaže da su te kuće, pre dolaska buldožera, ispražnjene od ljudi. Apsolutno ne postoji poređenje između protoka informacija među Jevrejima i Izraelcima s jedne strane, i među Palestincima, Arapima i muslimanima generalno, s druge strane.

Dalje, Jevreji i Izraelci tradicionalno uključuju neka ekstremna mišljanja u razmatranje praktično svih pitanja. Ima jedna stara šala o dvojici Izraelaca koji su godinama bili na napuštenom ostrvu. Prva stvar koju su saopštili spasiocima bila je da su njih dvojica, dok su bili na ostrvu, osnovali sedam političkih stranaka. Među izraelskim stanovništvom, osim ostalog, postoje i mesijanski anti-cionisti, staljinisti, maoisti, trockisti, zastupnici jednog sveta, oni koji veruju da je zemlja

ravna ploča, oni koji poriču Holokaust, i svi drugi zamislivi – a poneki i nezamislivi.

Sećam se svog razgovora sa jednom istaknutom izraelskom advokaticom koja je svoj život posvetila ne samo odbrani palestinskih terorista na sudu, već i podržavanju njihove stvari na političkoj areni i ličnog prijateljevanja s njima. Ona je otrovni anti-cionista i aktivni član staljinističkog krila komunističke partije. Kada sam je pitao kako može da bude staljinista, njen je odgovor bio jednostavan i potresan, mada potpuno neubedljiv: „Staljin je mene i moju porodicu spasao od Hitlera; to nikad ne mogu da zaboravim.“ (Žao mi je što se tada nisam setio da je upitam kako može da podržava i da se druži sa ljudima koji poriču ili minimalizuju Holokaust, u kome je toliko članova njene porodice stradalo.) U dodatku tim disidentskim gledištima među Jevrejima, više od milion Arapa i muslimana su stanovnici Izraela i imaju potpunu slobodu dobijanja informacija i slobodu govora.

Pre nego što su propali mirovni pregovori u Kemp Dejvidu i Tabi, bilo je neuporedivo više neslaganja među izraelskim mirovnjacima o tome da li je Arafat pravi partner u mirovnim pregovorima i da li su mirovni naponi Palestinaca ozbiljni. Sada, mada i dalje postoji grupa mirovnjaka, vrlo je malo Izraelaca koji zaista veruju u Arafatovu spremnost ili sposobnost da sklopi mir. Kao što je Joram Kaniuk, jedan od osnivača izraelskog mirovnog pokreta, rekao: „Od propasti kemp-dejvidskih mirovnih pregovora, kada je istina izašla na videlo, morao sam da se suočim sa činjenicom da Arapi jednostavno ne prihvataju da Izrael postoji. Naš mirovni partner je bombaš-samoubica.“ Činjenica da sada postoji toliko optimista u vezi postavljanja novog premijera, uprkos činjenici da je Abu Mozen napisao knjigu u kojoj poriče Holokaust, jeste dokaz istrajavanja grupe mirovnjaka, ali i malobrojnosti palestinskih lidera koji imaju prihvatljiva gledišta.

Mnogi Izraelci toliko žele mir, da su spremni da iskrive istoriju i da poreknu očigledne činjenice onda kada im se čini da istorija i činjenice otežavaju put ka miru. Na primer, kada je Jaser Arafat uhvaćen na tajnom sastanku na kome je arapskim vođama otkrivao svoj pravi plan uništenja jevrejske države, mnogi Izraelci su odbili da poveruju u tu informaciju. Mnogi izraelski zagovornici mira su takođe spremni da prihvate revizionističke, često i pogrešne, opise istorije, koji tako čine „ravnopravniju“ istorijsku priču, pošto veruju da takva priča, za razliku od stvarne istorije, brže vodi ka miru.

Najzad, postoji tu i pomalo neracionalan ali istorijski tačan faktor, koji doprinosi razlikama među jevrejskim i izraelskim disidentima s jedne strane, i nedostatka disidenata s druge strane. U jevrejskoj zajednici je uvek postojao mali element koji je, iz uglavnom neobjašnjivih razloga, hiperkritičan prema svemu što ima veze sa judaizmom, Jevrejima ili jevrejskom državom. Odmah padaju na pamet Karl Marks, Noam Čomski i Norman Finkelštajn. Razlozi za to više spadaju u domen rada Sigmunda Frojda i Žan Pol Sartra, nego u domen političkog ili medijskog razgovora. To je, međutim, već odavno tužna realnost.

Rečenim nikako ne želim da kažem da su svi anti-cionisti i kritičari Izraela - Jevreji koji mrze sebe. Ljudi mogu da imaju dobre razloge da greše, bez ikakvih psiholoških objašnjenja. Stvarnost je, međutim, da postoje Jevreji koji preziru sve što je jevrejsko, počevši od religije, jevrejske države, do pojedinaca koji su „previše Jevreji“. Priznavanje ovog empirijskog zaključka ne znači istovremeno da nije važno razmotriti anti-cionističke i anti-izraelske argumente za i protiv. Time bi se dobilo delimično objašnjenje onoga što se nekima čini tako nepojmljivim – naime, žestoka, ponekad čak vesela i, kako bi to feministkinja Filis Česler rekla - „erotska“ priroda udaranja po Izraelu od strane nekih Jevreja.

Među Jevrejima ima i onih koji se nekako stide rastuće nepopularnosti Izraela među radikalnim levičarima. Takvi Jevreji bi da ih vole oni sa kojima se po drugim pitanjima slažu. U skladu s tim, oni se distanciraju od Izraela i često podržavaju palestinsku stranu bez mnogo razmišljanja o argumentima. Suprotstavljanje Izraelu i podržavanje Palestinaca je, za neke Jevreje, način uspostavljanja levičarske verodostojnosti i dokaza njihove političke korektnosti koja nadilazi svaku etničku solidarnost. Ovaj fenomen dovodi do višestrukog efekta koji neke od Jevreja, koji su ranije podržavali Izrael, navodi da odustanu od te podrške, paralelno sa činjenicom da sve više radikalnih levičara uzimaju palestinsku stvar kao deo svojih ciljeva.

Srodan fenomen je neke Jevreje, naročito u Evropi, naveo da iz straha odustanu od podrške Izraelu. Godine 1967, posle spektakularne pobeđe u Šestodnevnom ratu, Izrael je postao izvor zaštite Jevreja u celom svetu. Američki i evropski Jevreji, koji su uživali u pobeđi Izraela, osetili su novi ponos što su Jevreji. Danas mnogi evropski Jevreji na Izrael gledaju kao na izvor opasnosti jer je anti-cionizam postao tekuće opravdanje za nasilje prema Jevrejima. Rezultat toga je da neki koji

su podržavali Izrael dok je vreme bilo lepo, sada odustaju od te podrške jer se vreme pokvarilo.

Osnovna je greška zaključiti da je jedna strana u sporu sigurno u pravu ako neki, koji se etnički identifikuju sa *tom* stranom u sporu, podržavaju *drugu stranu*. Na primer, činjenica da neki istaknuti Jevreji, kao što je Noam Čomski, koji je spreman da podrži „široko istraživanje“ koje je sprovedla osoba koja poriče Holokaust – ne znači da se Holokaust nije dogodio. Niti činjenica da su neki Jevreji u Italiji, početkom 1930-ih, podržavali Musolinija, ne znači da je fašizam bio dobar. Pa ipak, jednu od okosnica palestinske propagande čini argument koji se iskazuje na sledeći način: „Vidite, čak i Jevrejin, kao što je (ubaci ime), veruje da Izrael nije u pravu a da su Palestinci u pravu u vezi (upisati temu).“ Ovaj „argument na osnovu etničkog priznanja“ lažan je i pravno i empirijski.

Preveo Brane Popović

Alen Deršović rođen 1. septembra 1938. je američki advokat, pravnik i pisac. Stručnjak je na polju američkog ustavnog i krivičnog prava, kao i građanskih sloboda. Deo karijere proveo je na Pravnom fakultetu Univerziteta Harvard, gde je 1967, sa svojih 28 godina, postao najmlađi redovni profesor u istoriji.

Žerar Aro

Tramp u pravu u vezi sa mirovnim sporazumom na Bliskom istoku?

Povlačenjem američkih trupa iz severne Sirije predsednik SAD Donald Tramp je još jednom nagovestio da njegova administracija priznaje samo dva nacionalna interesa na Bliskom istoku – obuzdavanje Irana i bezbednost Izraela.

Foto: EPA/ Michael Reynold

Imajući u vidu ovo prvo, SAD su nedavno poslale još trupa u Saudijsku Arabiju, koja je glavni neprijatelj Irana u regionu. Kada je reč o ovom drugom, Tramp je više puta rekao da će predstaviti plan za uspostavljanje mira između Izraela i Palestinaca. Pošto bi takva inicijativa mogla da postane faktor u američkoj predsedničkoj kampanji 2020, Tramp će morati uskoro da odluči da li da ispuni to obećanje čim nova izraelska vlada stupi na dužnost nakon parlamentarnih izbora koji su prošlog meseca održani u zemlji.

Tramp je svom zetu Džaredu Kušneru dodelio zadatak da razradi detaljan mirovan plan. Iako to predstavlja odstupanje od prethodnih diplomatskih napora SAD, čiji je cilj uvek bio da se Izraelci i Palestinci navedu na pregovore o mirovnom sporazumu pod američkim pokroviteljstvom, ovaj novi pristup ne mora da bude loša ideja jer izgleda da obe strane nisu u mogućnosti da same krenu napred. Palestinska uprava – koja je dezavuisana na glasanju u Gazi 2006, na čijem su čelu lideri u godinama i koju potkopava korupcija, izgubila je legitimitet koji bi joj bio potreban da bi napravila ustupke. Izrael u međuvremenu je toliko gravitirao uredno da nijedna vlada ne bi mogla da predloži Knesetu mirovni plan koji bi bio prihvatljiv za obe strane.

Arbitrator bi u teoriji mogao da savlada ove prepreke. Štaviše, Kušnerove bliske veze sa Izraelom paradoksalno mogu da budu dodatni adut.

Istorija pokazuje da pobednici u geopolitičkim sukobima gotovo se nikada dobrovoljno ne odriču plodova svoje pobede. Izrael, regionalna supersila s postindustrijskom ekonomijom, nuklearnim oružjem i postojanim savezništvom sa SAD, očito ima sredstva da nametne svoju volju slabom palestinskom neprijatelju.

Nijedan mirovni sporazum Izraelaca i Palestinaca ne može da ne odrazi ovu neravnotežu moći. Štaviše, nijedan spoljni faktor, bez obzira na to da li je reč o evropskim silama ili čak arapskim vladama, neće uticati na tu ravnotežu – Evropljani su podeljeni na tu temu, a arapske zemlje u Persijskom zalivu su uglavnom defakto postale saveznici Izraela protiv Irana.

Izrael zato drži ključ za rešenje sukoba. Ali to podrazumeva ubeđivanje izraelske javnosti da prihvati establišment strane zemlje, moguće neprijatelja, na samo 15 kilometara od svog glavnog grada.

Ova promišljanja pomažu da se objasne brojne usluge koje je Trampova administracija učinila Izraelu, uključujući prebacivanje američke ambasade u zemlji iz Tel Aviva u Jerusalem i priznavanje od strane Sjedinjenih Država aneksije Golanskih visoravni Izraelu. Kušnerov cilj jeste da pokaže Izraelcima da mogu da veruju Trampu kada iznese mirovne predloge na sto. Pristup SAD očito daje rezultate do te mere da je Tramp sada popularniji u Izraelu od premijera Benjamina Netanjahua.

Kušnerov plan je sada spreman. Pre nekoliko meseci mi je rekao da je na 50 strana. Iako je sadržaj plana dobro čuvana tajna, najverovatnije će biti blizak stavu Izraela. Predlogom SAD se možda stoga može Palestincima ponuditi pre visoki stepen autonomije nego u potpunosti razvijena država i da se zadrži veći deo izraelskih naselja na Zapadnoj obali.

Da li je zato Kušnerov plan osuđen na propast? To je definitivno najizvesnije s obzirom na nesposobnost prethodnih američkih predsednika da u proteklih dvadeset godina donesu mir u region.

Ali ništa ne smemo da isključimo. Trampova administracija je u junu iznela zaseban predlog za ogromnu ekonomsku pomoć Zapadnoj obali i Gazi, uključujući oko 50 milijardi dolara u investicijama tokom deset godina. Takav jedan paket i te kako može da se dopadne ljudima u veoma teškoj ekonomskoj situaciji. Štaviše, na Zapadnoj obali je „pet do dvanaest“ – stalno širenje izraelskih naselja će uskoro onemogućiti teritorijalan kompromis koji je neophodan za uspostavljanje održive palestinske države.

Palestinci se zato suočavaju sa izborom između nezadovoljavajućeg kompromisa i stalnog (i uskoro nepovratnog) pogoršanja svoje situacije. Možda će zaključiti da će prihvatanje sporazuma biti dobar prvi korak. To je barem Kušnerov proračun, koji stalno govori da će njegov plan biti „bolji za Palestince nego što oni misle“.

Istovremeno, obe strane će osetiti olakšanje pošto neće morati da odgovaraju na pritisak SAD. Palestinci se boje da im se ne nametne kvazi izraelski diktat. A Izrael zna da Tramp, koji ima čistu poslovnu percepciju diplomatije, očekuje da on isplati njegovu velikodušnost tako što će napraviti ustupke u pravcu postizanja mirovnog sporazuma.

Naposletku, status kvo ide naruku Izraelu koji može da zadrži Zapadnu obalu, a da ne mora da donese odluku da li da Palestince učini izraelskim državljanima ili strancima na njihovoj teritoriji. Štaviše, Izrael može da zaključi da mu njegova ogromna vojna superiornost u regionu daje garancije za bezbednost barem onoliko koliko bi i bilo koji mirovni sporazum, ako ne i više.

Sada sve zavisi od Trampa koji je javno obećao da će mirovni plan svoga zeta preneti obema stranama. Ali šta god da Tramp odluči i kogod da pobedi na predsedničkim izborima u SAD 2020. jedno je jasno – Izrael i Palestinci ne mogu sami da postignu mirovni sporazum, što sada priznaju čak i najvatrenije pristalice Izraela u SAD. Svaki sledeći pokušaj da se posreduje u konfliktu moraće da bude zasnovan na priznavanju te realnosti.

Kao i američki predsednici pre njega Trampu i te kako može da ne pođe za rukom da obezbedi mirovni sporazum između Izraelaca i Palestinaca. Ali predlaganjem sporazuma umesto da samo posredovanjem pokušava da ga izdejstvuje između dve strane ipak bi mogao da uspostavi model koji treba da slede njegovi naslednici.

Autor je bivši ambasador Francuske u SAD

Copyright: Project Syndicate, 2019.

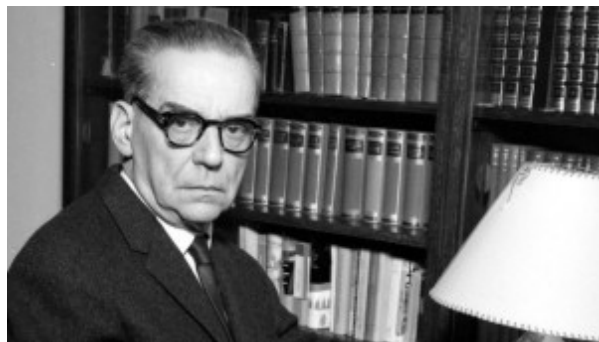
www.project-syndicate.org

28. oktobra 2019

Danas

Dejan Đuričković

Andrić između Istoka i Zapada

Ivo Andrić

Anatole France, veliki knjigoljubac i poštovalac tradicije, veli da nama upravljaju oni što leže na groblju. Groblje je, veli, veliki akumulator zapovjedničkih savjeta. France ovdje, naravno, misli na duh predaka, na kulturu pamćenja, kakva god da je, koju smo naslijedili, na onu koja se prenosi u raznim formama, počev od porodičnih priča, preko školskih i drugih lektira, do kulturnih ustanova i raznih manifestacija, a u kojoj su uvijek glavni likovi „oni što leže na groblju“.

Kada razmišljamo i govorimo o ovoj našoj temi – Andrić između Istoka i Zapada – dobro je i korisno, mislim, u naše vidno polje uvesti, između ostaloga, i dvije relevantne knjige, koje, putem o kojim govori France, prenose pamćenje naraštaja, kao sintezu istorijskih iskustava i ideja. Obje su, svuda u svijetu, bile bestseleri u svom žanru. I ja sam te dvije knjige ponovo iščitavao tražeći tačku oslonca s koje bih posmatrao našeg Andrića u vezi s naznačenom temom.

Jedna od tih knjiga je *Sukob civilizacija* Semjuela Hantingtona, američkog profesora, koji čitavu istoriju čovječanstva vidi kao međusobne sukobe nekoliko glavnih civilizacija svijeta, i koji te sukobe, po istom principu međusobne netrpeljivosti i konkurencije, predviđa i u budućnosti: nema trajnog mira među različitim civilizacijama – tvrdi ovaj zloguki profesor, što je izazvalo brojna osporavanja njegovih dijagnoza i tumačenja. Hantington je uzeo da osvjetli jedno doista važno i univerzalno pitanje: Zašto se na rubovima kultura i civilizacija tokom istorije, a naročito u XX vijeku, pri njihovom međusobnom susretu, tako često i

krvavo ratovalo? Zašto se kulture i civilizacije međusobno ne podnose, šta ih dovodi u rivalski odnos, u odnos netolerancije, neprijateljstva i međusobne isključivosti? To pitanje vrlo je relevantno i za književnost, koja o tome ostavlja svoje umjetničko svjedočanstvo. Hantingtona su odmah požurili da optuže kao zagovornika civilizacijskog izolacionizma, podjele, razdvajanja, ograđivanja, nemiješanja, i tako dalje, sve u tom smislu. Njegova je knjiga, međutim, puna ilustrativnih primjera, statistike, istorijskih pokazatelja i nemilih zaključaka izvedenih iz toga, pa je, prema tome, jedna velika opomena i podsticaj narodima i čovječanstvu u cjelini da nastave tražiti model mirne međucivilizacijske koegzistencije, da traže put izlaska iz svoje uklete i krvave istorije.

Druga knjiga koju spomenuh relevantna za našu temu je *Orijentalizam* Edwarda Saida, takođe američkog profesora, koji, osporavajući ih, brojne predstave Zapada o Istoku vidi kao predrasude i kao propagandu u funkciji zapadnjačke kolonijalne politike, koja svoj ekspanzionizam pravda kao civilizatorsku misiju i pomaganje nerazvijenim narodima da se uzdignu i emancipuju u skladu sa zapadnim shvatanjem civilizovanosti i demokratije. Pojmom *orijentalizma* Said imenuje skup teorija raznih autora (teoretičara, filozofa, pisaca, ekonomista, sociologa, imperijalnih upravnih administratora i dr.) i političkih pogleda na Orijent, na njegove narode, običaje, kulturu, istoriju i dr., a koje se, ugrubo, svode na način dominiranja i vladanja Orijentom. A zbog ovako shvaćenog orijentalizma, veli Said, „Orijent nije bio (niti je sada) slobodni predmet mišljenja i djelovanja“.

Odnosom između Istoka i Zapada i literatura se bavi takoreći od njihovog prvog uzajamnog susreta, a naročito intenzivno od početka kolonijalne epohe. Bibliografi navode podatak da je između 1800. i 1950. godine na Zapadu objavljeno oko 60.000 knjiga koje se bave Bliskim istokom, dakle pretežno islamskim svijetom. Među njihovim autorima nalazimo i neka od najvećih evropskih književnih imena: Chateaubrianda, Goethea, Byrona, Hugoa, Lamartinea, Forstera, Vignya, Nervalu, Flauberta, Gautiera, Barresa – da spomenem samo nekolicinu od beletrista. U onima od ovih knjiga nebeletrističke naravi, veli Said, „islam je bio temeljno krivo predstavljen na Zapadu“, pa on svoju knjigu i piše s osnovnom namjerom da pokaže u čemu se sastoji to zapadnjačko predstavljanje islamske civilizacije i kulture, koje on imenuje pojmom *orijentalizma*. A i za beletristiku pisanu na ovu temu veli da je „savršeno tačno (...) govoriti o jednoj vrsti orijentalističkog pisanja kakvo je posvjedočeno u djelima

Hugoa, Goethea, Nervalu, Flauberta, Fitzgeralda i drugih. Ono što neizbježno ide uz takvu vrstu rada, međutim, jest neka vrsta plutajuće mitologije Orijenta“. Pa navodi uobičajene stereotipe o Orijentalcima: da su „osvjedočeno lahkovjerni“, „lišeni napora i poduzetnosti“, „predani ‘pretjeranom laskanju’, podmetanju, prepredenosti“, da su „okorjeli lažljivci“, „tromi i sumnjičavi“, da su „neracionalni“, „izopačeni“, „podmitljivi bludnici“, da „nijedan Semit nije mogao bilo kada stresti sa sebe pastirski, pustinjiski okoliš svoga šatora i plemena“. Između ostaloga navodi i primjer Flaubertovih romanesknih junaka Emme Bovary i Frederica Moreaua, koji, veli, u svojim dosadnim buržoaskim životima čeznu za onim što nemaju, pa sanjareći zapadaju u orijentalne klišeje: haremi, princeze, prinčevi, robovi, koprene, plesovi (valjda trbušni), šerbeta, masaže itd. A za Zapadnjaka koji je preko ovakvih knjiga stvarao sebi sliku o Orijentu Said veli: „tačno je da je svaki Evropljanin, prema onome što je mogao kazati o Orijentu, bio u konačnici rasist, imperijalist i gotovo potpuni etnocentrik“.

Pisci što ih Said navodi, koji su Zapadnjaka navodili na ovakve predstave, Orijent, njegove ljude, civilizaciju i kulturu posmatrali su i doživljavali (a često i sami zamišljali) *izvana*, kao putnici, turisti ili kao službenici u administraciji kolonijalne uprave. Dolazeći iz uređenih i bogatih zapadnih zemalja, oni su bili iznenađeni svuda prisutnim prizorima zaostaloga, zapuštenoga, bespomoćnoga svijeta fatalistički predanoga, po njihovom viđenju, dosuđenoj im bezizglednoj sudbini, životu u anarhičnom, državno neuređenom svijetu, sputanog u svom krajnje suženom životnom vidokrugu, bez svijesti o onome što nazivamo nadindividualnim kategorijama (država, sud, red, zakon, itd.). Predstave koje su oni sticali na prostoru Orijenta bile su „najprije ukotvljene u jezik, a potom u kulturu, institucije i politički ambijent predstavljača“, pa ono što tu vidimo kao slike zapravo su ilustracije te njihove „ukotvljenosti“ u vlastitu kulturu i politički ambijent iz kojeg su dolazili, slike mikro-plana života uvećane po principu *pars pro toto*, nisu se bavili njihovom istorijom, uzrocima i kontekstom, a bile su samo naličje gubitka njihove samostalnosti, samo-svijesti, rezultat pada pod tuđinsku, kolonijalnu vlast.

Na čemu se oko ovih pisaca zadržava, šta vidi i o čemu oni pišu? Evo primjera iz jednog Flaubertovog putopisnog zapisa po Egiptu, koji Said navodi (riječ je o jezivom opisu pacijenata jedne bolnice, koja djeluje, ne kao bolnica, već kao azil za leprozne):

Podosta slučajeva sifilisa; u pritvoru Abbasovih Mameluka nekoliko ih ima sifilis u stražnjici. Na znak

liječnika, svi oni ustaju sa svojih kreveta, razvezuju svoje halje (to izgleda poput vojničke vježbe) i otvaraju svoje čmarove prstima da pokažu svoje čankire (čireve koji nastaju od polne bolesti – D. Đ.). Bezbroj infudibula; jednome su rasle dlake u čmaru. Penis jednog starog čovjeka bio je sasvim lišen kože; uzmakao sam od zadaha. Rahitis: ruke svinute unazad, nokti dugi kao kandže; mogla se vidjeti koštana struktura trupa gotovo poput skeleta; ostatak njegova tijela je bio nestvarno mršav, a njegova glava je bila prepuna gube.

Ovakve slike su, nema sumnje, na svijest Zapadnjaka mogle šokantno djelovati svojom surovom istinitošću, odvratnošću u njima predložene realnosti; one su mu dočaravale bezmjernu patnju napuštenog, bespomoćnog i beslovesnog svijeta prepuštenog živom raspadanju, potvrđujući njegovu predstavu o tome svijetu i navodeći ga na pitanje: A zašto je taj svijet takav?

Rijetki su primjeri pisaca koji su na to pitanje davali jasan odgovor, poput Georgea Orwela, koji, putujući u Marakeš 1939. godine, kolonijalni subjekt, lokalne ljude, vidi kao bezličnu, otupjelu masu i izravno ukazuje na uzrok njihovog stanja:

Kada prošetate kroz grad kao što je ovaj (...), kada vidite kako ljudi žive i, pogotovu, kako lahko mru, uvijek je teško povjerovati da se krećete među ljudskim bićima. Sve kolonijalne imperije su, zapravo, utemeljene na toj činjenici. Da li su (ovi ljudi), doista, isto tijelo slično našem? Posjeduju li oni, uopće, imena? Ili, jesu li oni, naprosto jedna vrsta nerazlučenog sivog osoblja, gotovo pojedinačnog na način na koji su to pčele ili koraljni insekti? Oni iskrsavaju iz zemlje, znoje se i gladuju nekoliko godina, a onda potonu dolje u bezimene humke globalja i niko ne primijeti da su iščezli.

Andrić, koliko znamo, nije, kao spomenuti pisci, putovao na Orijent da bi ga upoznao *izvana*, on je Orijent imao *kod kuće* i živio ga *iznutra*. Upoznao ga je, ne kao kolonijalnu žrtvu, kakvim su ga mogli vidjeti neki zapadni kritički nastrojeni pisci, već ga je, preko Otomanske imperije, upoznao kao kolonizatorsku silu. I kao svaka imperijalna kolonijalna sila, stilom svoga vladanja i ponašanja, i ona je, kao zapadne kolonijalne sile, nudila obilje materijala za kritiku, za crne slike života. A na Andrićev odnos prema imperijalnoj samovolji i nadmenosti, prema brutalnosti i bezobzirnosti vladanja, prema moru ljudske patnje nevinih žrtava, datom u slikama vrhunske estetske pročišćenosti i rafinmana, bilo je, znamo, i oštih negativnih kritika, naročito u radovima nekih bošnjačkih književnih

tumača, od Šefkije Kurtovića, do Muhsina Rizvića, Rasima Muminovića i Džemala Latića, koji su u Andriću vidjeli beletrističkog ilustratora ideologije evropocentrizma, zapadnjačkog orijentalizma – kako ga vidi Edward Said, odnosno generalno odbojnog stava prema islamskoj civilizaciji i kulturi, brkajući pojam imperijalne okupacije, tj. sistema vladanja i eksploatacije, sa pojmom civilizacije i kulture, koji transcendiraju svaki, pa i okupatorski sistem vladanja. Koliko god u Andriću možemo vidjeti tumača njegovog vremena, ideja i senzibiliteta tog vremena, u njemu danas svi u svijetu vide primarno „pisca za sva vremena“, slikara i tumača univerzalnih i transistorijskih ljudskih pitanja, koja se uvijek iznova nameću svakoj generaciji i svakom podneblju zemaljskog šara. A negativne reakcije na njegovo djelo istorijski su, politički i psihološki uvjetovane, posljedica su, vjerujem, gledanja zapadnog svijeta na Orijent u cjelini, posebno na njegov islamski dio.

Naš bosanski i balkanski svijet Andrić opisuje sa istih antikolonijalnih pozicija sa kojih su i kritički duhovi Zapada opisivali politiku i ponašanje svojih zemalja prema kolonijama i njihovom tlačenju. Andrić je u tome u prednosti, u odnosu na njih, jer to posmatra i opisuje *iznutra*, kao čovjek koji u svijesti nosi dugu istoriju narodnog predanja o kolonijalnoj porobljenosti njegovog zavičaja i saznanje, decenijama sticano i učvršćivano po evropskim metropolama, o ponašanju kolonijalnih sila prema porobljenim zemljama i narodima, kakva je stoljećima bila i njegova nesretna zemlja i narodi u njoj.

Mimo svega rečenog, po svome stvaralačkom idealu, po afinitetu i senzibilitetu za narodna predanja, za drevne mitove, za tajanstvena značenja koja oni isijavaju u pravcu svih epoha i svih duhovnih prostora, Andrić nije izuzetak. Pisci njegovih sklonosti i njegovog senzibiliteta, istina, nikada nisu bili dominantna književnog života, ali je odsjaj ljudskog lika u drevnim mitovima i predanjima u svim književnim epohama privlačio pisce dubinom i tajanstvom svojih poruka, svoga pluralnog govora. I među piscima XX vijeka, i među najvećima, bilo je onih koji nisu odoljeli duhovnoj čistoti tih tajanstvenih poruka, njihovoj aktuelnosti iznad vremena i društava, iznad političke istorije i njenih prolaznih mjerila, i koji su ih ispitivali u raznim oblicima. Njihova djela izraz su tog istog duha traganja za vječnim suštinama, za smislom čovjekovog traganja pod zvijezdama. Svima njima mitovi i predanja su svjetla u mraku neshvatljivih istorijskih i životnih činjenica. Kao svi svjetlonosni duhovi, Andrić je pokazivao u čemu je svijet nemoguć, šta u njemu treba

poricati i odbaciti, protiv čega se i u ime čega boriti, po čemu bi on mogao biti „moguća luka“. Njegovo djelo je time postalo afirmacija, u najvišoj književnoj mjeri, onoga što, kroz burna mora istorije, može voditi, i vodi, toj mogućoj luci i čovjekovoj sreći u njoj. Andrić je tu sreću vidio u građenju mostova koji će povezivati ljude i narode, njihovu prošlost i budućnost, voditi jedinstvenom čovječanstvu. Pokazujući kako most postaje mit i kako mit postaje most – Andrić je izrekao najdublju misao istorije i iskustva svoga zavičaja, i osvijetlio daleko put njegove i čovječanske budućnosti. To je najdublje i najtrajnije duhovno i moralno zavještanje njegovog djela, u kojem čitaoci i Istoka i Zapada mogu prepoznati i vlastiti san o individualnom i kolektivnom životu u dostojanstvu i slobodi. Po tome je i postao svjetski pisac.

A World Association of Writers

Objavio Amer Tikveša Kritika/Esej

Septembar 24, 2015.

Dejan Đuričković je književni historičar, kritičar i prevodilac.

Objavio knjige:

Bosanska vila, I-III, književnoistorijska studija sa bibliografijom, Sarajevo 1974;

Dojmovi, književne kritike, Banjaluka 1978;

Francuska nova kritika, hrestomatija - izbor, prevod,

redakcija, predgovor i bibliografija, Sarajevo 1981;

Roman 1945-1980, književnoistorijska studija, Sarajevo 1991;

Svjedočanstva vremena - Književnost u srpskim listovima i časopisima u BiH za vrijeme Austrougarske vladavine (1878-1914), Sarajevo 2006;

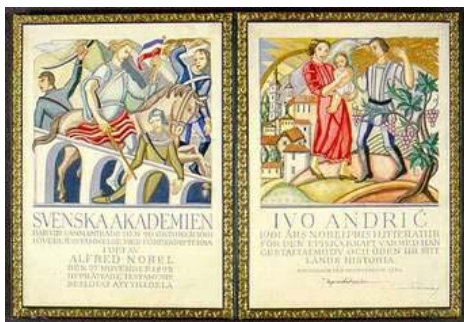
Videnja romana, studije i eseji, Istočno Sarajevo 2006;

Književna ogledala, studije i eseji, Sarajevo 2007;

Podsjećanja, studije i eseji, Sarajevo 2010;

Srpski pisci Bosne i Hercegovine, leksikon, Istočno Sarajevo 2013;

Književnost i njeno tumačenje, Istočno Sarajevo 2015.

Zoran Stefanović

Kada se nad nama Nebo zatvori

„Knjiga o Jovu“ u tumačenju Geze
Šeteta

Objavljeno prvobitno u knjizi: *Šetet, Geza: Knjiga o Jovu*, „Forma B“, Beograd, 2019.

Knjiga o Jovu posvećena je pravedniku koji se u *Knjizi proroka Jezekilja* po vrlinama pominje zajedno s Nojem i Danilom. Ova drevna ličnost učinila se nepoznatom izraelskom misliocu kao pogodna da postane junak jednog od ključnih tekstova *Starog Zaveta*. Tradicionalno je knjiga pripisana lično Mojsiju, ali je nesumnjivo mlađa, verovatno dobivši svoj današnji oblik u Svetoj zemlji, u 6. veku stare ere.

Jovov zavičaj nama je ipak manje blizak, jer je ležao istočnije od Svete zemlje: zemlja Uzu na severu Arabije, pokraj Edomejaca. Jovovo razdoblje bilo je drevno čak i za klasičnu hebrejsku misao — desilo se pre nastanjivanja Avramovih potomaka u Obećanu zemlju gde će se susresti sa našim precima Filistejcima, balkanskim Pelastima (skoro pa najstarijem indoevropskom supstratu u Staroj Evropi).

Uz *Knjigu propovjednikovu* i *Priče Solomonove*, *Knjiga o Jovu* pripada žanru mudroslovne književnosti u *Svetom pismu*. Pretpostavljalo se čak da je prevedena na hebrejski s nekog susednog jezika, iako rečnička neobičnost izvornika može biti tek stilski postupak. No, pretpostavka o prevodu se možda poklapa sa saznanjem da je i pre ovog Jova postojala u Mesopotamiji i Egiptu jaka tradicija književno-filozofskog promišljanja o neobjašnjivom trpljenju. Danas je i laicima dostupan prevod „Poeme o nevinom stradalniku“ (akadski Ludlul bēl nēmeqi — „Hvalim gospoda mudrosti“) — mesopotamskog speva pisanom u prvom licu iz prve polovine II milenijuma s. e. Neki od ovakvih tekstova mogli su i direktno da porode našu *Knjigu o Jovu*.

Najveća poema svih vremena

Knjiga o Jovu je vrhunac poezije i filozofskog živca starih Jevreja, naroda tvrdih vratova, u nekim vidovima bliskim našem srpskom biću ništa manje no klasični balkanski duh oličen u antičkoj filosofiji.

Nadmoćna umetnička obrada uresila je ogromnu idejnu srž dela o Jovu. Naime, vrhunski problem postojanja Zla — oličen u čuvenom Epikurovom paradoksu šta Bog može i da li hoće — ključni je kamen iskušenja za celovitost mono-teističkih religija, naročito naših mojsijevskih koje podrazumevaju dobrotu Tvorca. „Zašto pravednik strada?“ pita se, i još nedovoljno razumeva, teodikeja (teodiceja — bogopравdanje), onaj rukavac filozofije i teologije koji nastoji

izmiriti činjenicu zla i patnje na ovoj ravni sa postojanjem svemogućeg a dobrog božanstva.

Knjiga počinje Jovovom porodičnom idilom, ali i svojevrsnom igrom na Nebesima. Na pojavu Satane — nabedivača, optužitelja, bundžije i mutivode; mada još daleko od lika Đavola koji je usvojen u hrišćanstvu — Gospod palom anđelu ističe Jovov primer, kao uzor pravednosti i dobrote, bogobojažljivosti i moralnog straženja naspram svakog, pa i naizgled bezazlenog greha i zla.

Tvorac toliko veruje svom delu—čedu Jovu da dopušta da pravednik bude surovo iskušan. Satani je upravo takav primer bio potreban da napravi opštu pouku i otvori Jovovu patnju kao bitnu stanicu u osvešćivanju činjenice da staro zavetovanje više nije dovoljno. Od tog trenu, za sve što ga je snašlo — osiromašenje, smrt dece, bolest, nerazumevanje žene i prijatelja — Jov je mogao samo da kaže kao Lovčenski tajnovidac: „Nada mnom je nebo zatvoreno./ne prima ni plača ni molitve;/u ad mi se svijet pretvorio./a svi ljudi pakleni duhovi.“

Međutim, zatvaranjem Neba prema crvu Božjem otvorila se izvanredna filozofska drama sa jakim elementima ironije, sa neočekivano silovitim obrtom, menjajući izrailčansko bogoslovlje, pa i dotadašnji i budući smisao Svetih spisa, skoro naglavce. Pravedni Jov pokazuje beskrajno trpljenje i veru, ali ne pokazuje snishodljivost u teško izdrživim i nesrazmerno surovim okolnostima za koje smatra da ih ničim nije od Boga zaslužio — hrabro odbijajući natuknice prijatelja da je greh samog Jova posledično doveo do tragedije i njega i njegovih.

Nakon svih užasa, neodgovorivih dilema, strastotrpljenja, muke, ali i istančanih i jakih filozofskih dijaloga, *Knjiga o Jovu* završava se u slavi Poretka koji se opet oglosio i dao nam dokaz svog postojanja, kako ponekad ume da se čudesno desi i u našem vremenu. Sam kraj je vaspostavljanje prethodnog, naizgled većeg blagoslova na Jovu i njegovom rodu. Ali u nama, i nakon sklapanja korica knjige ili gašenja digitalne tablice, odjekuje i deo paradoksa, tajne koje obavija trošnu čovekovu sudbinu, predstavljene na način na koji se nijedna knjiga Starog zaveta do tad nije smela usuditi da progovori.

Knjiga o Jovu je vapaj nad propadljivošću i tragičnošću ljudskog bića, krik straha pred Šeolom — svetom ništavila za koji su stari Jevreji smatrali da sledi posle smrti. Ali ona nosi i još nerazlučeni predukus Hrista, pomazanika koji će se ubrzo nakon Jovovog bitisanja pojaviti Čovečanstvu u Isusu, naknadno stavlajući i prethodne stvari tamo gde im je mesto. (Nije Jov bez razloga i jedan od 25 proroka i u islamu.)

U Jovovom razumno obrazloženom vapaju otvara se toliko teških pitanja (možda i neodgovorivih dok je ove ravni) da je logično da se u pravoslavljju *Knjiga o Jovu* čita upravo tokom Strasne (velike) sedmice, dakle pred sam vrhunac drame Čovečanstva, koju Jov nije video ali ju je valjano osetio („Oče moj, zašto me ostavi?“) — ne samo povodom tragedije Čovekove propadljivosti, već i blagoslova iskupljenja.

Međutim, sve ovo ima više dimenzija. I u mucu se možemo, recimo, smeјati. Ugledni dramatičar Kristofer Fraj upravo na primeru *Knjige o Jovu* objašnjava koliko je tanka žica između tragedije i komedije, ali se pokazuje i da nije jedini koji Jovovu priču vidi kao komediju. već da je to čitav jedan tok savremene zapadne dramaturgije (za ostale primere videti kod Vedbija, autora koji se decenijama bavio Jovom sa ove tačke gledišta: Whedbee, William J. *The Bible and the Comic Vision*, Fortress Press, 2002, p. 262 itd).

Iz navedenog, lako nam je razumeti zašto je stradanje Pravednog nad pravednima bila tema koja je opsedala jednog Milтона, Dostojevskog, Junga ili Kafku, i zašto je po Alfredu Tenisonu to „najveća poema drevnih i modernih vremena“.

Jov u stripu i preporod duhovnog stripa u Srbiji

I u slikarstvu su se mnogi ogleđali kroz Jovove oči i u njegovo ogledalo, a nama lično najbliži su u svojoj univerzalnosti ostali Žorž de la Tur („Žena naruđuje Jova“, slikano 1620–1650) i Ilja Rjepin („Jov i njegovi prijatelji“, gde skoro fizički osećamo jaz koji deli stradalnika od bliskih ljudi i celokupne prirode, 1869). Ali slikarsko platno je smrznuta slika patnje, pomalo i dekoracija, puka beleška neizrecivog. Tek serija slika, niz vizuelnog pripovedanja, daje neophodnu vremensku crtu po kojoj, kao po sečivu, hodaju naši protagonisti—sapatnici.

Naravno, stripovi — skamenjeni Jungovi praobrasci („pokretne slike“) — od početka su vezani za numinozno, versko i crkveno. Videli smo, paradoksalno, i da prikaz ne mora biti strogo ozbiljan, makar govorio o najozbiljnijim stvarima, što se sreće i po novim stripkim biblijama za izraelske jevrejske osnovne škole.

Zato podsećamo da kroz istoriju umetnosti ima i o Jovu pripovedanja u slikama — stripa. Samo iz vizantijske kulturne sfere ima 14 poznatijih ciklusa ilustracija (neki rukopisi su i sad na Svetoj gori, a neki su završili u Vatikanskoj biblioteci); zatim, glasovite su jovovske grafike u Pragu 16. veka; Vilijem Blejk se u više verzija vraćao ovom motivu, a Gistav Dore mu je dao onu tipičnu uzvišenost. I tako sve do 20. i 21. veka kada je porođeno desetina važnijih stripkih prikaza Jova, često u obliku američkih stripkih sveščica, ali i novijih pristupa alternativnih no ubedljivih kao što je onaj u zbirci Čestera Brauna (*Mary Wept Over the Feet of Jesus*, 2016) — sve do ove naše verzije Geze Šeteta, koja u nekim elementima ima osobine modernog klasika.

Naš umetnik u ovom nije sam. Već više od četvrt stoleća u Srbiji gledamo postojani talas duhovnih stripova, koji je izbio na prostoru sopstvene tradicije likovnog pripovedanja — ciklusa fresaka i žitijnih ikona — nastalih iz ličnih težnji verujućih i mudroljubnih umetnika, kao reakcija na duhovnu prazninu, moralnu dvoličnost i kulturnu licemernost prethodnog, Titovog režima, koji je za sebe tvrdio da je narodni. Ovaj bogotražiteljski stripki rad najčešće je dao lepe pa i izvanredne plodove, a među najznačajnijim imenima najpre padaju na um prof. Dragan Bosnić (*Biblija*),

đakon Nenad Ilić i đakon Milorad Milosavljević (Edicija „Svetitelji“ o Simeonu Nemanji, svetom Nikoli i svetom Jovanu Krstitelju), Đorđe Matić (Otkrivenje Jovanovo), Stevan Kovačević (Jevanđelje po Marku), Sabahudin Muranović (dva albuma: o Isusu je objavljen u Iranu, a o Muhamedu u Sarajevu), Nebojša Vasilić (Žitije Sv. Simeona–Nemanje), a kroz mnoge druge suptilne vidove svog opusa i Vladimir Vesović, Goran Đukić Gorski, Zoran Tucić ili Mijat Mijatović ...

Postoji i rukavac koji je likovni jezik prilagodio deci, recimo, u radovima Nenada i Anastasije Ilić sa crtačem Tihomirovom Čelanovićem (veronauka za decu *Tajanstveno putovanje*), srpskog Rusa Serjože Popova (njegove prelepe slikovnice i drugi umetnički oblici) ili Dragana Lazarevića — de Lazarea, ovog puta ne kao likovnog umetnika već kao scenariste crtačima Todoru Mitroviću, Ani Mitrović i Milici Mišić (*Rođenje Hristovo, Sveti car Konstantin, Sv. Prohor Pčinjski*).

Neka se ne zameri što smo spomenuli tek neke umetnike, sve do bolje prilike kad ćemo fenomen duhovnog i verskog stripa u Srbiji i jugoslovenskim zemljama poštenije i temeljnije obraditi. Bilo nam je ovde važno da posvedočimo da je duhovni prostor po kojem hodi i stvara Geza Šetet bio spreman. I da je isti prostor s radošću dočekao rad skromnog i dostojanstvenog tavankutskog umetnika.

Geza Šetet se vratio, ali ne sam

Opus Geze Šeteta danas nam se čini kao malo čudo. Mi, koji smo pratili strip bivše Jugoslavije, imali smo utisak da je pre četiri decenije stripska zvezda ovog stvaraoča nakratko bljesnula, tek kao kratkotrajna pojava naše pop–kulture, jedna od mnogih. Tada nismo znali da je Šetetova nemoćnost da objavljuje stripove i ilustracije u srpsko–hrvatskoj štampi 1980–ih dovela do njegovog povlačenja u medije jugoslovenskih Mađara, kao i intenzivni slikarski rad na području Bačke, te da ovaj samouki umetnik nije dozvolio da se njegov veliki umetnički dar zgasi. Naprotiv. (Videti naš tekst u ovoj knjizi: *Umetnik stripa i duha Geza Šetet: Biografija i stripografija*).

U nama je ostala uspomena na neke čudne dragocene trenutke (*Boblj i Druškan*), da bi se pravi senzibilitet autora opet pojavio kada smo se najmanje nadali. Danas je Geza Šetet prepoznat u najširoj jugoslovenskoj stripskoj stvarnosti (Striposlaviji) kao čovek specifičnih darova i jedan od najbitnijih stripskih tumača *Biblije* u celoj Jugoistočnoj Evropi.

Urađeno u dve verzije — slikanoj u koloru i crtanoj crno–beloj — Šetetovo tumačenje Jova jedno je od najposebnijih u istoriji stripa. Ono svojim kvalitetima stabilno lebdi iznad okeana korektnih ali mediokritetskih stripskih tumačenja zapadnog porekla, razblaženih i bezbednih iza izgovora da prosvetuju decu i osetljive, ali najčešće tupih i neobavezujućih u svom kukavičluku i begu od duhovnog rizika. A rekosmo već da je *Knjiga o Jovu* jedan od duhovno najrizičnijih spisa u celokupnoj tradicije vere Čovekove. Nije štivo za mlake.

Šetet ne beži od doslovnog tumačenja *Biblije*. Tamo gde se radi o slici — ona je uvek konkretna, uzeta iz dvostruke stvarnosti, vidljive koliko i nevidljive. Naš umetnik je posebno ubedljiv kada prikazuje ljudsku prirodu, duševnu i telesnu, ali i prirodu opšte, ne samo na planeti Zemlji nego i u Svemiru–Svesvetu. Ovaj rasni crtač crta svakog stvora istinito, sa ljubavlju, a njegove usputne priče o životinjama jesu i mali likovni eseji o ovim bićima.

Tretman živih ljudi je dokumentaran i pošten. Autor izbegava stripski manirizam i napaja se na ličnostima koji imaju sopstvenu postvarenost, bilo da ih je video unutrašnjim okom, zapazio na fotografijama i filmovima, ili crpeo nadahnuće iz likovnih umetnosti. Ali je svaki takav postupak filtriran da stilski na kraju bude uravnotežen, dajući složen i konkretan svet sa različitostima, ali ujednačen u suštinskom pogledu.

Osim likovnih kvaliteta, treba istaći umetnikov veliki scenaristički talenat koji elegancijom i retkom ubedljivošću vaskrsava biblijske događaje, ali često donosi i iznenađujuće, modernije elemente. Tako ćete u polemičkom žaru naspram Jova prepoznati likove dvojice Rusa, Dostojevskog i Tolstoja, te dvojice Francuza, Paskala i Igoa...

Najveći deo Šetetove *Knjige o Jovu* mi čitamo bez daha, zapanjeni. Naravno, ima stranica koje su mogle biti drugačije — manje guste i razgrađene na dve–tri dodatne table, što bi omogućilo veću čitljivost.

Međutim, sam autor ima dobru logiku da su ovi stripovi ionako „dela u stvaranju“ i ne sumnjamo da će u budućnosti svi elementi dozreti.

Sam kao Jov, u društvu svih duša

Šetetova *Knjiga o Jovu* pripada odabranoj plejadi najpotresnijih stripskih adaptacije ove priče ikada. Uz prethodno upečatljivo delo istog autora *Isus: Reč Božja*, dobili smo štivo koje može biti blisko i naraštajima koji dolaze.

U pokazivanju užasa u kom se Jov našao, Šetet je često ubedljiv koliko i Ilja Rjepin. Kod Šeteta–scenariste, u skladu sa vizantijskom tradicijom cikličnih žitija (stripova) vidimo preovaploćenog Isusa koji i unazad nadilazi vremenski prostor — dajući i ljudima *Starog zavetu* jasnu nadu u iskupljenje. (Ovde odmah odjekuje u nama slika rukopisa koji se čuva u manastiru Velika lavra na Svetoj Gori nastala oko 1200. godine, gde se prikazuje tren kada Jov sreće budućeg Mesiju.)

Ovo nas navodi na zaključak da duhovna važnost ikone — tog pavičevskog „televizora u drugi svet, koji se služi matematikom drugačijom od naše“, dakle medijuma po sebi kroz čije saobraćanje se isceljuje duša, um i telo — u našem vremenu dobija sasvim nova značenja. Naročito je u našoj civilizaciji interfejsa ostala važnost pripovedanja u slikama, dakle žitijne ikone i ciklusa fresaka. Ta važnost se prenela u celom hrišćanstvu, ne samo u pravoslavlju, i na mlađa čeda ikona — vasceli medijum i umetnost stripa, a naročito onaj sa duhovnom potkom. Lik i obraz, pripovest u slikama, svetle po sebi.

Ovo je značajno upravo za naše današnje duhovne potrebe. Umetnost stripa je numinozna, a Jov kao mit pripada celom Čovečanstvu i naročito je opominjući za decu Avramovu koja slede religiju izašlu iz mojsijevskih skuta, ali često bez svesti šta ta religija znači.

Veličina Geze Šeteta leži u tome što je sve životne snage dao u misiju osvešćivanja ljudi, pa makar na tren svojevremeno delovalo da je bio ostao sam kao Jov.

U Sremskom Beogradu, 14. 4. 2019.

Na Rastku objavljeno: 2019-07-22

Datum poslednje izmene: 2019-07-22 12:23:04

Zoran Stefanović (Loznica, 21. novembar 1969) je pisac, izdavač i međunarodni kulturni aktivista. Debitovao u pozorištu i filmu 1987. Diplomirao je dramaturgiju i scenario 1994. na Fakultetu dramskih umetnosti (Univerzitet umetnosti u Beogradu). Živi u Beogradu.

Bio je glavni osnivač nekoliko međunarodnih kulturnih mreža i izdavačkih projekata: Projekat *Rastko* (mreža digitalnih biblioteka), „Distribuirani korektori Evropa“ (međunarodna digitalizacija kulturne baštine), Projekat *Gutenberg Evropa* (Beta verzija, javne digitalne biblioteke), i sličnih zajednica i poduhvata u oblasti izdavaštva, digitalizacije, leksikografije i popkulture.

Ne ograničavajući se na Internet, bio je aktivan u brojnim kulturnim, naučnim i izdavačkim projektima u Evroaziji od 1993, posebno u zemljama bivše Jugoslavije, Rumunije, Bugarske, Grčke, Ukrajine, Rusije, Poljske, uključujući i poduhvate očuvanja manjinskih i plemenskih kultura Evroazije ili inicijativu za *Balkansku kulturnu mrežu* (zajedno sa grčkim kulturnim aktivistom i muzičkim producentom Nikosom Valkanosom i drugim kolegama).

Njegovi društveni stavovi uključuju i snažno zastupanje filozofije „otvorenih izvora“ i slobodnog znanja, kao „civilizacijskih temelja svakog ljudskog društva“. Aktivno podržava nekoliko regionalnih Vikipedija, naročito u Istočnoj Evropi, još od njihovog osnivanja.

Vikipedija

Tatjana Gromača

Rosemary Sullivan: „Staljinova kći, neobičan i buran život Svetlane Alilujeve“

*S engleskoga preveo Marko Gregorić
izdavač Sandorf, Zagreb*

Rosemary Sullivan, profesorica emeritus na Sveučilištu u Torontu, kanadska je spisateljica, čiji opus uključuje kratke proze, poeziju, publicistiku, knjige koje rekonstruiraju određene povijesne događaje, biografije. Svjetski je uspjeh postigla knjigom u nas nedavno prevedenom - „Staljinova kći, neobičan i buran život Svetlane Alilujeve“, koja je, otkako je u izvorniku objavljena prije dvije godine, doživjela oko dvadesetak svjetskih izdanja. Zahvaljujući prijevodu Marka Gregorića u izdanju zagrebačkog Sandorfa, knjigu odnedavno možemo čitati i na hrvatskom jeziku.

O životu pod jednim od najmračnijih totalitarizama prošloga stoljeća, komunističkoga, kojega je oživotvorio Staljin sa političkom oligarhijom SSSR-a, svijet je na neke od izravnijih i upečatljivijih načina imao saznati preko čuvenih zapisa Nadežde Mandeljštam, „Strah i nada“, pjesnikinje i supruge pjesnika Osipa Mandeljštama, kojega je Staljin dao pogubiti zbog uvredljivih stihova ispisanih na temu njegove osobnosti. Ti zapisi predočavaju svu jezu života u Rusiji, u periodu između dva, i nakon Drugog svjetskog rata, strašno su svjedočanstvo okrutnosti, osobito i naročito usmjerene protiv onih odakle prijete ugroza rigidnome knjigu, čuveni su i nezaobilazni zapisi Karla Štajnera, „7000 dana u Sibiru“. Štajner je preživio čistku Staljinovog tipa komunizma, radeći po sovjetskim logorima, Gulagu i ostalima, koji su u ono vrijeme besplatno održavali živom sovjetsku ekonomiju. Djela nobelovca Aleksandra Solženjicina, pripovijetka „Jedan dan Ivana Denisoviča“ i dokumentarni roman „Arhipelag Gulag“ velik su doprinos rasvjetljavanju strašnih ljudskih tragedija po sovjetskim komunističkim logorima.

Knjiga kanadske sveučilišne profesorice, pjesnikinje i književnice Rosemary Sullivan na ovaj se niz nadovezuje nekim drugim putem, naoko neizravno, kružeći oko jedne ljudske sudbine, biografije koja se je tek krenula ostvarivati u vrijeme zlokobne Staljinove vladavine, i koja ju je daleko nadživjela. Međutim, riječ je o sudbini, kako naslov knjige jasno određuje, kćeri

Josifa Visarionoviča Staljina, vrhovnog vođe Sovjetskog Saveza, koji je od SSSR-a načinio supersilu i dobio rat protiv nacista. Riječ je o rekonstruiranoj i iznova ispisanoj biografiji, životopisu Svetlane Alilujeve ili Svetlane Staljine, kćeri. Otac glavne junakinje ove izuzetno, emotivno i uživljeno ispisane priče je čovjek odgovoran za milijune ljudskih žrtava stradalih tijekom čistki koje su vršene za njegova vladanja, i u ozloglašenom sibirskom logoru Gulag.

Knjiga, koja se u svom prvom dijelu čita kao realističan roman koji daje duboki uvid u rusko društvo, osobito u njegove povlaštene, visoke političke klase, od vremena Oktobarske revolucije, pa do poslijeratnog vremena nakon pada Staljina i dolaska na vlast Hruščova, potom Leonida Brežnjeva, ranih sedamdesetih godina prošloga stoljeća, u svom drugom dijelu sve više počinje sličiti na špijunski roman, isprepleten nevjerovatnim dinamikama Svetlanina bijega iz Rusije u SAD, kao i njenim mnogobrojnim ljubavnim aferama, neobičnim susretima s drugim ljudima, među kojima je bilo i dosta „prebjega“ iz zemalja komunizma.

Pripovjedni ton Rosemary Sullivan odmjeren je i diskretan, lišen strasti, u želji da što realnije, sa što širim pogledom, razumijevanjem i uravnoteženosti oslika jednu – po svemu izuzetnu, nevjerovatnu, vrlo tegobnu psihologiju i sudbinu, ali i sudbine mnogih drugih ljudi s kojima je junakinja priče bila u krvnom srodstvu ili u drugim vrstama bliskosti. U knjizi ima dosta i „izravnoga govora“; prijenosa zapisa razgovora sa samom Svetlanom Alilujevom, tako da su izravnost, snaga i bistrina njenog glasa i mišljenja prisutni u tekstu, kao i mnogobrojni dokumenti – pisma, ugovori, zapisi tajnih službi ...

Svetlana Alilujeva bila je kćer mezimica svojega oca Staljina, kao šest i pol godišnja djevojčica ostala je bez majke Nadežde Alilujeve (čije je prezime kasnije, kao odrasla, uzela), buntovne Staljinove druge supruge, koja nije prihvatila njegov surovi, despotski način vladanja, i koja je, uvidjevši razmjere i nesalomljivu snagu te diktature, koja je bila poslušnički podržana od cijelog državnog aparata i šire, u osjećaju bezizlaznosti, shvaćajući da su bilo kakav uzmak ili bijeg nemogući, izvršila samoubojstvo. Taj je tragičan događaj obilježio život junakinje ove knjige, no tu nije bio kraj događajima te vrste. Svetlana je, također, rano ostala i bez vrlo dragih tetke i strica, koji su uhapšeni i pogubljeni kao neprijatelji naroda. I drugi tetke i stričevi, ujaci, bratići, ili su nestali, ili pogubljeni, zatvoreni u samice, prognani, ili su umrli od šoka izazvanog ovakvim tragedijama. Autorica pri tome pedantno oživljava obiteljske odnose u kremljskoj obitelji, opisujući

Svetlanino odrastanje, približavajući pri tome čitatelju Staljina u realističnoj, privatnoj perspektivi, gdje se on pokazuje kao bezdušan egoist, čovjek u potpunosti uvučen u svoju političku ulogu.

Istina je, i to ova knjiga pokazuje, da je Staljina, u nedostatku boljih i autentičnijih iskustava, njegova kćer vidjela kao nježnoga i brižnoga oca, koji bi katkad prema njoj iskazao dragosti svoga srca, no uvijek samo za kratko, a i u tim, dječjim igrama, Svetlana je morala kalkulirati – koristeći se, šarmantno, vojničkom terminologijom, kako bi zadržala naklonost oca.

Preko djetinjstva i rodbinskih povezanosti Staljinove kćeri čitalac saznaje nimalo nebitne podatke vezane uz biografiju, pa tako i uz konstitutivnu stranu psihologije Josifa Visarionoviča Staljina. Staljin je bio sin gruzijskoga postolara i alkoholičara, koji je maloga Josifa tukao toliko da ga je, iz tog razloga, supruge otjerala od kuće. Josifa je odlučila dati da uči za svećenika – poslala ga je u sjemenište pravoslavnim svećenicima, gdje je također bio izložen fizičkome zlostavljanju, kao i nemilosrdnim kažnjavanjima gladovanjem, i dugim zatvaranjem u samice – metodama koje će kasnije, tijekom svoje duge vladavine, kada je njegova iracionalna svijest, opterećena shvaćanjima da su svi sumnjivi i da se ne može vjerovati nikome, „preslikala“ načine utjerivanja straha i poslušnosti među građane „pokorene“ države.

Strah kojega je Staljin upio tijekom najranijih godina djetinjstva, proširen je, poput smrtonosnoga zračenja, na cijelu jednu državu, unutar koje nije bilo slobode mišljenja ili izražavanja, slobode življenja. Svakako najdojmljivije, i historiografski najvrijednije slike ove biografije dolaze upravo oživljavanjem toga perioda, perioda Svetlanina odrastanja prije, za vrijeme i nakon Drugog svjetskog rata. Čitalac tu dobiva konkretne uvide u događanja svjetske i ruske povijesti tako reći „iz prve ruke“ – malena je Svetlana bila izravnom svjedokinjom, i, zapravo, jedina preživjela iz kruga najuže obitelji i pratilaca Staljinovih (svi su ostali stradali njegovom voljom i naredbom).

Drugi dio ove blago romansirane, s izuzetnim osjećajem za pripovijedanje ispisane, i uistinu nevjerovatne biografije, za koju je neshvatljivo da ju je proživjelo jedno ljudsko biće, bavi se životom Svetlane Alilujeve, povjesničarke i magistarke književnosti, majke sveukupno troje djece, nakon što je uspjela nadmudriti sovjetske vlasti koje su je i nakon Staljinove smrti tretirale kao „državno vlasništvo“, i prebjeći u SAD. U SAD-u je publicirala dva biografska naslova, knjige u kojima je opisala vlastito odrastanje i život, i gdje se je potpuno osviješteno, intelektualno doraslo i zrelo krajnje kritički odredila prema zločinima za koje je

odgovornost snosio njen otac, ali i – bila je svjesna toga, bez da time umanjuje Staljinovu krivicu, cjelokupna budna i zrela svijest SSSR-a, - uključila je ovdje i sebe samu, sve stanovnike Rusije koji su pristali postati taocima jednog nesretnog, bolesnog uma.

Rosemary Sullivan - inače autorici i biografije svjetski poznate spisateljice Margaret Atwood - uspjelo je pažljivim, osjećajnim pristupom kompleksnoj temi, koja na neizravan način obrađuje ključne događaje prošloga stoljeća, od Drugog svjetskog rata, preko hladnoratovskih odnosa Istoka i Zapada, špijunskih afera i drugoga, paralelno ocrtati nevjerojatnu ličnost Svetlane Alilujeve, sovjetske intelektualke i Staljinove kćeri koja je, za razliku od mnogih drugih koji nisu bili vezani obiteljskim vezama i dvostrukošću osjećaja, iznašla moralnu snagu i dosljednost unutar vlastite ličnosti da se odupre, ponekad i nevjerojatno perfidnim manipulativnim obrascima diktatorskog uma, i mašinerije koja ga je svesrdno služila. Čitalac svjedoči veličini i snazi osobnosti Svetlane Alilujeve, diveći joj se s pravom, sudjelujući, zajedno s njom, u njenoj borbi za pravo na život kao individue, nasuprot života kolektiva, države, i života kojega joj je nametao njen rodoslovni pijedestal.

Alilujeva je bila velika zaljubljenica i poznavateljica književnosti i umjetnosti, i sama spisateljskoga talenta, otvorena i zainteresirana za nepoznate kulture, za drugačije načine života. Njen je životni put, uz velika politička imena, prožet i imenima velikih umjetnika, čija su djela obilježila umjetnost prošloga stoljeća, a među kojima je nerijetko bilo onih koji su dolazili i u bliske, prijateljske odnose sa njom – od pjesnika Ane Ahmatove i Josifa Brodskog, preko romanopisaca Borisa Pasternaka, Vasilija Grossmana, Aleksandra Solženjicina, Vladimira Nabokova, do pijanista i dirigenta Vladimira Aškenazija, čelista Mstislava Rostropoviča, redatelja Nikite Mihalkova, britanskog filozofa sir Isaiaha Berlina... U Americi se je sprijateljila s poljskim prebjegom, piscem Jerzyjem Kosińskim, koji je u svome romanu „Sastanak naslijepo“ uveo Svetlanu kao lik, sve kako bi dočarao šok kojega je i sam doživio kada je shvatio da mu je susjeda u američkome Princetounu Staljinova kći. Tako i lik u njegovu romanu postaje susjed Staljinove kćeri, govoreći svome prijatelju: „Ako u četvrt stoljeća nas dvojica možemo preživjeti Staljinov režim i zatim običi pola svijeta te susresti njegovu kćer kao običnu susjedu, e pa onda je doista sve moguće.“

Tatjana Gromača Vadanjel je spisateljica i vrsni esejista.

Andelka Cvijić

Putopisi, životi, legende

Dobro osmišljene i profilisane biblioteke, i edicije u okviru njih, oduvek su, pored autora davale pečat jednoj izdavačkoj kući i garantovale njen visoki ugled među čitaocima.

Moglo bi se čak reći da se takva izdavačka kuća pamtila po njima, pa tako mnogi poštovaoci knjiga gotovo refleksno znaju da su, kada je reč o nekadašnjim izdavačima, *Sazvežđa* značila *Nolit*, *Karijatide* obeležavale *Prosvetu*, *Pečat* je bio znak *Rada*, knjige iz *Zodijaka* bile su zvezde *Vuka Karadžića*, a *BIGZ* se prepoznavao preko biblioteke *XX vek...* Danas *Nolit*, *Vuk*, *Rad* i *BIGZ* ne postoje, progutao ih je stečaj, ta besramna pljačka pod firmom tranzicije, *Prosveta* joj odoleva na staklenim nogama, dok se *XX vek* transformisao u istoimenu izdavačku kuću.

Na sadašnjem prostoru srpskog izdavaštva nisu svi baš svesni važnosti ove tradicije. Tim prostorom vladaju svakojaki autori, i retko će koji čitalac pamtili iz koje je biblioteke ili edicije knjiga koju je pročitao. Potrošačko društvo ne daje vremena da se takve sitnice zapaze, a one su simbol izdavača kojim se jasno definiše njihova vokacija. Najdosledniji među njima danas su *Clio* i *Geopoetika*, čačanski *Gradac* svojim *Alefom* samo nastavlja od ranije zacrtani put, dok svoju prepoznatljivost po edicijama učvršćuje *Službeni glasnik*, kuća koja se kao javno preduzeće sve više izdvaja kao izdavač sjajnih dela iz literature, publicistike i nauke.

Kao žanrovski i poetički najbogatiju, u ovoj kući izdvajaju biblioteku *Umetnost i kultura*, sastavljenu iz desetina edicija koje čine celinu i tematski sveobuhvatno predstavljaju najznačajnija ostvarenja svetskih, ali i domaćih autora. Među njima se izdvajaju dve – *Nostra vita* i *Rečnici* i enciklopedije svakodnevnog života, koje uređuje Branko Kukić. U prvoj, koja je zamišljena kao edicija “memoara, dnevnika, pisama, autobiografija i biografija umetnika, naučnika, državnika i slobodnih ljudi koji su svojim delom i

životom menjali sliku sveta i čovečanstva”, pojavila se nedavno knjiga *Malaparte. Životi i legende* čiji je autor Mauricio Sera; u drugoj, knjiga Žan-Klod Karijera *Rečnik zaljubljenika u Indiju* (oba dela sa francuskog je prevela Olgica Stefanović).

Pre biografije o Malaparteu, u istoj su ediciji objavljene knjige o Muhamedu, dnevnicu iz Vatikana, *Dnevnik* Gustava Herlinga-Grudienskog, *Embahade* Miloša Crnjanskog... dok su u drugoj odavno već poznati rečnici zaljubljenika u sitna zadovoljstva, u rokenrol, u Bibliju, u islam, gastronomiju, u nebo i zvezde, čak i u mačke! Karijerov *Rečnik zaljubljenika u Indiju* stiže posle onih začaranih Francuskom, Španijom i Latinskom Amerikom, i nudi niz činjenica iz istorije, mitova, religije do umetnosti, kulture i svakodnevnog života ove zemlje; sasvim dovoljno da se i čitalac zaljubi u Indiju, tu zemlju kako kaže autor saživota prošlosti i sadašnjosti, verovanja i nauke, večnog i prolaznog.

Karijer nije autor kome će putokazi na ovom putovanju biti isključivo metafizički; on će i te kako zapažati i onu ružnu stranu od koje mnogi beže, jer samo tako zajedno, bez stereotipnog mišljenja, može da se dobro upozna i shvati ova, za njega najmanje dosadna zemlja na svetu. Karijerove posete Indiji uvek su bile povezane sa nekim projektom – kao pisac i scenarista bio je saradnik Bunjuela, a koautor je čuvene devetosatne pozorišne verzije Mahabharate sa Piterom Brukom, koja mu je omogućila niz nezaboravnih susreta sa ljudima u ovoj zemlji. Stoga je izbor subjektivan; u njemu se možda neće naći sve što čitalac očekuje, ali će zato biti mnogo više drugog, i drugačijeg, izvan ustaljenih, uštogljenih razmišljanja o tradiciji, atmosferi, gradovima, drevnim i modernim, raznoraznim čudima i neobičnostima, a najviše o epopejama Ramajana i Mahabharata, neodvojivim i od prošlosti, i od sadašnjosti Indije.

Malaparteova biografija uzbudljiva je priča o sjajnom piscu, koja razbija stare kontroverze oko njegovog dela i njegove ličnosti, ali istovremeno otvara nove. Autor ove biografije, Mauricio Sera zagonetku Malaparte gleda kao dve strane medalje; na jednoj je to prvoklasni pisac koji svoj talenat plaća ljudskim nedostacima, mitoman, egzibicionista, lakom na novac i zadovoljstva, kameleon spreman da služi svim vlastima i da ih upotrebi za svoje ciljeve.

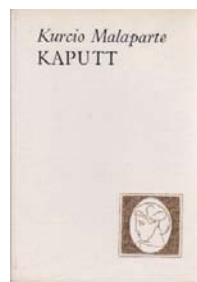
Na drugoj strani, Malaparte je proročki tumač dekadentnosti Evrope u suočavanju sa novim globalnim silama (SSSR, SAD, Kina) i ideologijama mase: fašizmom, komunizmom i maoizmom. Kako god se gledalo, neka Malaparteova opredeljenja – između simpatizera fašizma i staljinizma, i komunističkih

ideja, ne mogu se negirati, ali se uobičajeno objašnjavaju njegovom fascinacijom autoritarnim pokretima i ljudima koji stoje iza njih.

Ovdašnjim čitaocima posebnu zanimljivost u ovoj knjizi pružaju uvidi u novinarske tekstove koje je Malaparte kao izveštač slao na samom početku okupacije Jugoslavije; u maju te godine u Italijanskom institutu za kulturu u Zagrebu drži predavanje *Nova država, nova književnost* (taj tekst ne postoji, a bilo bi baš zanimljivo upoznati se sa idejom ovog pisca na novoj književnosti u novoj državi, NDH). Pavelića je Malaparte smatrao, kaže Sera, ibijevskom figurom; hrvatskog poglavnika sreo je u Monfalconeu, prilikom sastanka sa Musolinijem, ali i u Zagrebu. Za ovaj drugi susret vezana je epizoda iz slavnog Malaparteovog antiratnog romana *Kaputt*, u kojoj Pavelić pred Malaparteom otvara kotaricu sa dvadeset kilograma ljudskih očiju srpskih neprijatelja, poklonom njegovih ustaša. Ova je epizoda, potpuno izmišljena, potvrđuje i Sera, ali iznenađuje njegov neočekivani komentar da se ona “čita s jezom kao anticipacija masakra u bivšoj Jugoslaviji posle 1989. godine“, uz fusnotu u kojoj Bernar-Anri Levi piše kako je *Kaputt*, nimalo slučajno, često nosio “u Bosni tokom te četiri godine, bilo u Sarajevu pod opsadom ili u rovovima, na prvim linijama odbrane grada...” (Sic! A.C).

Opsežna Malaparteova biografija delo ovog pisca objašnjava njegovom ličnošću, a potporu za to autoru daju svedočenja ljudi koji su Malaparte poznavali. Među njima su Đorđo Napolitano, doskorašnji predsednik Italije, koji govori o Malaparteu kao simpatizeru levih ideja, ili Đordano Bruno Gveri, pisac i istoričar koji je još pre četiri decenije objavio Malaparteovu biografiju sa dotad nepoznatim dokumentima. Prema Gveriju, o Malaparteu i danas kolaju mnoge predrasude i prevare. Previše je bogat, previše složen autor, često previše neprijatan za kult političke korektnosti koji karakteriše naše doba, svedoči Gveri. Tim je rečima tačno ocrtao i sliku ovog velikog pisca koju nam sada predočava Mauricio Sera.

Danas

Branko Milanović

Pravi novac, ne umetnost

Kapitalizam nije u krizi

U poslednje vreme objavljen je veliki broj članaka i knjiga o „krizi kapitalizma“ u kojima se predskazuje njegova skora propast ili *depassement*. Onima koji imaju dovoljno godina da se sećaju 90-ih, sve to neobično liči na ondašnje objave da je hegelovski kraj istorije konačno stigao. Vreme je pokazalo da vesnici kraja nisu bili u pravu. Za današnje najave propasti kapitalizma verujem da su jednako neutemeljene i da pogrešno dijagnostikuju problem.

Činjenice pokazuju da kapitalizam ne samo da nije u krizi, već se nalazi na vrhuncu svoje istorijske ekspanzije, kako u pogledu geografske rasprostranjenosti tako i po brzini širenja na nova područja (kao što su slobodno vreme ili društvene mreže) na kojima gradi nova tržišta i komodifikuje stvari koje dosad nisu bile predmet tržišnih transakcija.

Geografski, kapitalizam je danas dominantan (ili čak jedini) način proizvodnje na planeti, kako u Švedskoj, gde privatni sektor zapošljava više od 70 odsto radne snage, ili Sjedinjenim Državama gde zapošljava 85 odsto, tako i u Kini gde (na kapitalistički način organizovan) privatni sektor proizvodi 80 odsto dodate vrednosti. To, naravno, nije bio slučaj pre pada komunizma u Istočnoj Evropi i Rusiji, i pre nego što se Kina otisnula u proces koji se eufemistički opisuje kao „transformacija“, a zapravo je zamena socijalizma kapitalističkim proizvodnim odnosima.

Takođe, globalizacija i tehnološka revolucija otvorile su nekoliko novih, dosad nepostojećih tržišta: veliko tržište ličnih podataka, tržište privatnih automobila i stanova koji se nude na korišćenje (ništa od toga nije predstavljalo kapital dok se nisu pojavili Uber, Lyft, Airbnb i slične aplikacije), tržište usluga smeštaja za „nomadske“ preduzetnike (koje nije postojalo pre platforme WeWork), kao i tržišta usluga kao što su nega starih lica, čuvanje dece i kućnih ljubimaca, spremanje i isporuka hrane, odlaženje u nabavku itd.

Društveni značaj novih tržišta je u tome što stvaraju novi kapital; takođe, utvrđivanjem cene za stvari koje dosad nisu imale utvrđenu cenu naša dobra (upotrebnna vrednost) pretvaraju se u robu (razmenska vrednost). Takva kapitalistička ekspanzija ne razlikuje se

značajno od ekspanzije u Evropi 18. i 19. veka o kojoj su pisali Adam Smith i Karl Marx. Kada se uspostave nova tržišta, robe i aktivnosti dobijaju neknjižnu vrednost. To ne znači da ćemo odmah svi pojuriti da izdajemo sobe turistima ili nudimo prevoz sopstvenim automobilom, ali znači da ćemo biti svesni finansijskog gubitka koji trpimo zato što to ne činimo. Kada ponuđena cena postane privlačna (bilo usled promene naših finansijskih prilika ili relativnog rasta cene), mnogi će izaći na nova tržišta i tako ih ojačati.

Nova tržišta su fragmentirana u tom smislu da ne zahtevaju celodnevno radno vreme. Tako komodifikacija napreduje paralelno sa gig ekonomijom. U gig ekonomiji istovremeno smo pružaoci usluga (popodne možemo da isporučujemo pice) i kupci brojnih usluga koje dosad nisu bile monetizovane (već pomenuto: čišćenje, kvanje, nega). To nam omogućuje da sve svoje potrebe zadovoljimo na tržištu, što na duži rok otvara pitanje funkcije i opstanka porodice.

Ako se kapitalizam toliko proširio u svim pravcima, zašto govorimo o krizi? Da li zato što očekujemo da će se problemi koji su zasad ograničeni na bogate zemlje uskoro proširiti na ostatak sveta? To nije slučaj. Problemi koji muče zapadne zemlje pre svega su posledica neravnomerne distribucije dobiti od globalizacije, kao što je bilo i u vreme globalizacije u 19. veku kada su disproporcionalo veliki deo koristi požnjeli Evropljani.

Novi krug globalizacije politički je „prodat“ zapadnim zemljama u paketu sa „krajem istorije“, uz tvrdnje da će od toga najviše koristiti imati bogate zemlje i njihovo stanovništvo. Ali dogodilo se upravo suprotno. Najviše koristi imale su mnogoljudne azijske zemlje: Kina, Indija, Vijetnam, Indonezija. Iza nezadovoljstva globalizacijom krije se nesrazmera između očekivanja pripadnika srednje klase na zapadu, niskog rasta njihovog dohotka i pada na globalnoj dohodovnoj lestvici. Njihovo nezadovoljstvo pogrešno je opisano kao nezadovoljstvo kapitalizmom.

Postoji još jedan problem. Širenjem tržišnog pristupa na sve (ili gotovo sve) aktivnosti u društvu, što jeste jedna od važnih odlika razvijenog kapitalizma danas, politika se transformiše u neku vrstu preduzetničke delatnosti. U načelu, politika i slobodno vreme istorijski nisu bili područja na koja se primenjuju tržišna načela. Ali to se promenilo. Otuda bujanje korupcije u današnjoj politici. Politika se vidi kao ekonomska aktivnost kao i bilo koja druga, a i političari koji nisu bili direktno uključeni u korupcijske radnje tokom svojih mandata očekuju da monetizuju stečene kontakte i znanja kada završe političku karijeru. Takva

vrsta komodifikacije proizvodi cinizam i razočarenje u mejnstrim politiku i političare.

Otuda ovo nije kriza kapitalizma, već kriza izazvana neravnomerno raspoređenim efektima globalizacije i širenjem kapitalizma u oblasti koje se tradicionalno nisu smatrale pogodnim za komercijalizaciju. Drugim rečima, kapitalizam je postao previše moćan i često ulazi u sukob sa našim duboko usađenim uverenjima. Možda će nastaviti da se širi i osvaja nove, još nekomercijalizovane sfere ljudskog života. Ili će biti zauzdan i prinuđen da „polje svog delovanja“ vrati u nekadašnje okvire.

Preveo *Dorđe Tomić*

Global inequality/11.10.2019. Peščanik.net, 31.10.2019.

U ovom broju

Filip David: *Književnost je paralelan život!*

Alen Deršović: *Obrana Izraela (12)*

Žerar Aro: *Tramp u pravu u vezi sa mirovnim sporazumom na Bliskom istoku?*

Dejan Đuričković: *Andrić između Istoka i Zapada*

Zoran Stefanović: *Kada se nad nama Nebo zatvori*

Tatjana Gromača: *Rosemary Sullivan: Staljinova kći*

Anđelka Cvijić: *Putopisi, životi, legende*

Branko Milanović: *Pravi novac, ne umetnost*

Ženi Lebl 2009-2019

Alia Mundi

Magazin za kulturnu raznolikost

<https://istocnibiser.wixsite.com/ibis>
<http://aliamundimagazin.wixsite.com/aliamundi>

Ne zaboravite da otvorite

www.makabijada.com

http://balkan-sehara.com/prica1_2017.html

Istraživački i dokumentacijski centar

www.cendo.hr

Lamed

List za radoznale

Redakcija - *Ivan L Ninić*

Adresa: Shlomo Hamelech 6/21

4226803 Netanya, Israel

Telefon: +972 9 882 61 14

e-mail: ivan.ninic667@gmail.com

<https://listzaradoznale.wixsite.com/lamed>

Logo Lameda je rad slikarke

Simonide Perice Uth iz Vašingtona